

ХАЛЫҚ ШАЙЫРЛАРЫ

(қосықлар)

(Үлкен жастағы хәм орта мектеп оқыушылары үшін)

НӨКИС
«ҚАРАҚ АЛПАҒСТАН»
1997

**83.3 Кар.
П—45**

**Халық шайырлары: Косықлар,—Нөкис: Қарақалпақстан,
1997-жыл 116 бет.**

Балалар хәм жас өспиримлер әдебиятлары бөлими.

Бизге келген Ғәрезсизлик заманы бизиң ата-бабаларымыздан калған бийбақа руўхый байлықларымызды кайта қарап шығыўға хәм үйренүүге үлкен мүмкиншилик жаратты. Сол себепли бұрын үйренилмеген XIX әсирдин акыры XX әсирдин басындағы карақалпақ халық шайырларының шығармаларын жоқары, орға хәм арнаўлы оқыў орынлары және де орта мектеп муғаллимлери хәм оқыўшылары ушын хрестоматиялық оқыў куралы ретинде пайдаланыўға усынып отырмыз.

**Б а с п а ғ а т а я р л а ғ а н : Әбдисайыг Пахратдинов
Филология илимлериниң
докторы, профессор**

X $\frac{4803270202-446}{M-357(04)-97}$ 63—97

ISBN 5—8272—0053—

**© „Билим“ баспасы 1995.
© „Қарақалпақстан“ баспасы. 1997.**

АННАКУЛ МӘМБЕТХОЖА УЛЫ

(1841—1936 ж. ж.)

ҚАЗЫҰДА

Белдарлар жылап қудайға,
Батып сүп-сүйык ылайға,
Таяқ урдырып талайға,
Әуез, Арзымбет қазыұда.

Белдарларды қойды камап,
Хат жүзінен күнде санап,
Не биреүди малдай сабап,
Әуез, Арзымбет қазыұда.

Қазыұдың басы қызыл қан,
Неше мың белдар аламан,
Таяқтан өлди неше жан,
Әуез, Арзымбет қазыұда.

Биразлар гәптен утылды,
Биреулер анык тутылды,
Ақша бергенлер кутылды,
Әуез, Арзымбет қазыұда.

Арық ақсақалы Аманбай,
Қазыұшы жүр жылай-жылай,
Таяқлар урды аянбай,
Бул да бир хәким қазыұда.

Қазыұ сондай ақыр заман,
Ылайдан хәм батпақ жаман,
Жан қалыұы болды гүман
Әуез, Арзымбет қазыұда.

ОРАЗ АЛДЫ

Қол серппе егип Бозжапқа,
Тайын болды, Ораз алды.
Жыйнап келип салып қапқа,
Адамзатқа қораз алды.

Азаплап денени уўлатып,
Атқан оклардай зуўлатып,
Бала-шағаны, шуўлатып,
Бар тапқанды Ораз алды.

Серппени өзи серпкендей,
Әуелден мийнет еткендей.
Оған қарсылық еткендей,
Бар тапқанды Ораз алды.

Ораздың өзи оңбаған,
Үйине қонақ конбаған,
Аш пенен оты жанбаған,
Бар тапқанды Ораз алды.

Талтаңлап басып аяғын,
Неғылайын айтып ояғын,
Керилип урды таяғын,
Сөйтип басып Ораз алды.

КЕТЕРМЕН

Кийинерге кийимим жоқ,
Көсиліп жатар үйім жоқ,
Маған ас берер бийім жоқ,
Бүйерден қайда кетермен?

Уйқыламасаң кабақ жаман,
Ишпесең тамақ жаман,
Буннан артық не жаман,
Енди қаяққа кетермен?

Батарыма көлим жоқ,
Қонарыма жерім жоқ,
Шааланып, турған елим жоқ,
Енди қаяққа кетермен?

Булардан артық жазық жоқ,
Бала-шағаға азық жоқ,
Асыларға жалғыз қазық жоқ,
Бүйерден қайда кетермен?

Бүйерден мағрипке кетсем,
Яки машриққа кетсем,

Жақынына тезден жетсем,
Енди кайжаққа кетермен?

Алды-артым тар айланарға,
Ой таппайман ойланарға,
Баярым жоқ байланарға,
Бүйерден қайда кетермен?

Машырық маған не берер,
Мағырып маған не берер,
Көз жасымды ким көрер,
Бүйерден қайда кетермен?

Алла десем, еситпесе,
Мен алдында түрман кесе,
Жылағанымды көрмесе,
Бүйерден қайда кетермен?

Аллаға дад пәрияд етсем,
Ах урып Хийұаға кетсем,
Қыйналмай дүньядан өтсем,
Бүйерден қайда кетермен?

Жүрерге соқпақ таппадық,
Биз бир қудайға жакпадық,
Бирдейи уўайым сақладық,
Бүйерден қайда кетермен?

САЙЛАНҒАН АҚСАҚАЛҒА

Ақылың жоқ екен терең
Әкең сениң Есет герен,
Абырай ақсақал болғаның,
Болыс болсаң киси жерең.

Адырайып еки көзиң,
Адыр-будыр айтқан сөзиң,
Дүньяға шыққан бир өзиң,
Есет гереннің баласы.

Атқа минипсең шоңкыйып,
Пушпандай мурнын пәңкийип,
Арық өгиздей еңкейип,
Есет гереннің баласы.

Аксакал болыпсаң халыққа,
Шығыпсаң таза салыққа,
Мына пығлың аталыққа,
Уқсас гереннің баласы.

Еткен исиң карма-жарма,
Муншелли тәкәббир болма,
Аталық болыўға хәддиң барма,
Ойлан гереннің баласы.

БЕКПАН ШАҒЛЫДА

Кызлар менен сүрдим заўқы-сапаны,
Жасырынып жүрдим Бекпан шағлыда,
Қосық айтып көтерейин қапаны,
Жүрдим бираз уақыт Бекпан шағлыда.

Қара сыйрақ урыў, ол тирсек бакай,
Ашлық уақта жеди қытай ат шоқай,
Мүйтенде кең танаў бул Ораз қақай,
Алар менен жүрдим Бекпан шағлыда.

Жерлерини көрсем айланар жасым,
Нелерди көрмеді бул ғана басым,
Қатар-қурбы бирге өскен жолдасым,
Көринеди жүрсем Бекпан шағлыда.

Әлимбет, Есеке, Досберген менен,
Жерменнің баласы Қосберген менен,
Жолдас болдым бир жыл Дурысберген менен,
Көктің бойларында, Бекпан шағлыда.

Жайлаўым, аўылым, елим—жалпақшы,
Аржағынан жайын алсам кармақшы,
Менің кеўлим хәр қыялға бармақшы,
Жүрген күнім түссе Бекпан шағлы да.

Көк дәрьясы ағып турар қасынан,
Кетпегейди алтын дәўлет басынан,
Бирге ойнап өскен балалар жасымнан,
Баймурат ядыма түсер шағлыда.

Жайлаў елди бизге әдеўир айтар,
Айтпасам дәртлерім илгери қайтар,

Мен сорлының кайғыларын молайтар,
Жүрермен бе енди Бекпан шағлыда?

Бекпан шағлы хәм де Тасбөгет еди,
Бизиң елге жүдә бас бөгет еди,
Көре алмай шуларды ууайым жеди,
Бирнеше адамлар Бекпан шағлыда.

Бекпан шағлы един ата-мәканым,
Балалар менен бирге ойнап жүргеним,
Усымеди сени барып көргеним,
Жүрермен бе енди сендей шағлыда?

Бул сөзимди етейин халыққа жәрия,
Ортамыздан ағар үлкен дәрья,
Көрсеткейди өскен жерди илая,
Көрер күнлер бар ма, Бекпан шағлыны?

Қасында сазағы отларын жактым,
Байдың атларына казықлар қақтым,
Жети жыл Байманда ешки-ылақ бақтым,
Атамның мәканы Бекпан шағлыда.

Ешкисин жегизип Байман атамның,
Жанын жеди ол да сорлы атамның,
Әжеп тәуір уакты болды заманның,
Атамның мәканы Бекпан шағлыда.

Бул шағлы да жүрдим жети жыл, жети ай,
Азап ақырет пенен өмирим өтти-ай,
Мени алдап және адамлар кетти-ай,
Бираз жыл жүриппен Бекпан шағлыда.

КӨК ӨЗЕК БОЙЫ

Анамыздан туўып кемалға келген,
Таңланып жаксы хәм жаманды билген,
Азғана өмирде дәўранлар сүрген,
Көзиме ып-ысық Көк өзек бойы.

Казылған жерине каўынлар еккен,
Бел теўип бәрхәма хызметлер еткен,
Жаман жерлерине төгинлер төккен,
Жайлаўым жасымнан Көк өзек бойы.

Қырғауыл, қоянға дузақлар курған,
Хайт-хайтлап, тоғайда ийтелги салған,
Күнине бес жүз бау пішенлер орған,
Көзиме ып-ысық Көк өзек бойы.

Камыс орып, қайшы көлди жайлаған,
Хәл салысып бир-бирине қараған,
Қушақласып қызлар менен ойнаған,
Жасымнан жайлауым Көк өзек бойы.

Ойнап өскен жерлер, уйқыламай шыққан,
Қалың тоғайлардан аман-сау шыққан,
Он алты жасымда бузаулар баққан,
Көзиме ып-ысық Көк өзек бойы.

КӨК ӨЗЕК.

Өмиринше суу ақпады,
Пуқараға жай жақпады,
Тамақ тойып, қарын қалықпады,
Жайлауым уллы Көк өзек.

Сени жайлаған халық көп,
Ауыз жарырлық балық жоқ,
Бираз жанлар шөп басын жеп,
Суулар келмеді, Көк өзек.

Жайлағаным Жайықтай,
Кеулим көлдеги қайықтай,
Ауызым баққан шайықтай,
Көп жайлауым Көк өзек.

Көк өзек дүрме барлығы,
Басымнан өтпес жарлығы,
Дүньяның үш қарлығы,
Көшер едим Көк өзек.

Куурап қалды гей ултаны,
Сен едің жердің султаны,
Ақыры келгей заманы,
Көшер болдым Көк өзек.

АМАН ЖҮР

Аманлық хатым сизлерге,
Көринсе бул ис көзлерге,
Аманлық болсын бизлерге,
Тилегим усы Гүлимбет.

Көзиң менен көргендей,
Ден-саушылык дегендей,
Астына түйе мингендей,
Еримбет ағам аман жүр.

Үсти-басларын дууалап,
Аспанға карап ҳауалап,
Үш-төрт ешкисин кууалап,
Емберген ағаң аман жүр.

Шыптадан үйин жабалмай,
Күн-түн ислеп дем алалмай,
Көлден бир шабақ табалмай,
Шамурат ағаң аман жүр.

Ашалмай күн-түн қабағын.
Алалмай көлдің шабағын,
Қатыны асырап тамағын,
Ерназар инің аман жүр.

Төсек салып қамыс қосқа,
Талабы жоқ оннан басқа,
Ауылда жұмыссыз босқа,
Пирназар қәйнің аман жүр.

Аяғын музға үйретип,
Марданын дүзде тербетип,
Шанасын көлде сүйретип,
Кулымбет инің аман жүр.

Жылымды салып қолма-қол,
Муздың үсти бәрхә жол,
Бұяқтың күни, достым сол,
Аман жүрсең бе, Гүлимбет?

БАРМЕКЕН

Палдай айтқан сөзи жанына жаққан,
Шул қызларды көрер күнлер бармекен?
Жылға менен жан алып, қасыны қаққан,
Шул қызларды көрер күнлер бармекен?

Айтсам зарым жегермекен қызларға,
Бағышлайман бармаса да оларға,
Алтыннан әребек гүмистен сырға,
Таққанларды көрер күнлер бармекен?

Перидей сулыұлар, хүрдей мәхтабан,
Косылып жүрер-ек дүзлессе заман,
Көзлери мәстана не сулыұ жанан,
Шул қызларды көрер күнлер бармекен?

Қыз-келиншек келер женин салысып,
Жигит пенен араласып қағысып,
Қатар-қурбы менен кесе алысып,
Отырыспа өтер күнлер бармекен?

Отырған еллерим—теңиз етекте,
Көк өзек аяғы, терис түбекте,
Батпақ өткел, тау етеги, жүйрикте,
Өскен жерди көрер күнлер бармекен?

Аман болса болар пүтин қанамыз,
Көрмеген соң күйемиз де-жанамыз,
Балам деп ақ урып ата-анамыз.
Ғәриплерди көрер күнлер бармекен?

Өткен-кеткенлерден бизди сораған,
Умытпастай қыйын күнге жараған.
Балам дейип күнде жолға караған,
Ата-анамды көрер күнлер бармекен?

Арка беттен келген қыйсык Сейтмурат,
Бир жорамыз еди аты Айтмурат,
Бизни деген яр-досларға ибарат,
Досларымды көрер күнлер бармекен?

Көк өзек аяғын (ирге жайлаған,
Баспақ бағып өриске мал айдаған,

Жасырынып калып, асык ойнаған,
Мәтмуратты көрер күнлер бармекен?

Дәрьяның бойында, Бекпан шағлы да,
Көктин куйған жери теніз тағы да,
Ядқа түсер айтсам басқа жағы да,
Ашығымды көрер күнлер бармекен?

Аспандағы айлай келбетли жүзи,
Жылұа меенен жан алған күйгелек көзи,
Жүзиниң ажары көрсен кырмызы,
Кыз дийдарын көрер күнлер бармекен?

Патшадай дәўлетин болса кемары,
Лағлы жәўхар, алтын, гүмис тумары,
Ләйли-Мәжнун киби ярның кумары,
Шул ашықны көрер күнлер бармекен?

Алтын татар-татпас болған палыздай.
Ҳеш ким сын тағалмас сондай минтаздай,
Шөллегенде мийриң канар гарбыздай,
Перизатны көрер күнлер бармекен?

Тилекти кабыл ет яратқан субқан,
Ядға түссе болар бағрым ҳижиран,
Бир акшам ышк еттим жүзине мийман,
Шул ашықны көрер күнлер бармекен?

Кеўлим соннан басқа ашықны сүйме,
Бизин ыкбалды сен әнайы билме,
Шашбаўы шынғырлап, өниринде түйме,
Шул кызларды көрер күнлер бармекен?

Беллери нәзикдур, бойы талмадай,
Леби татлы, суўы шекер салмадай,
Кызлардың гүл жүзи кызыл алмадай,
Перийзатны көрер күнлер бармекен?

Мереке сейилди берсе, еллерим,
Журтқа жаман, маған жақсы жерлерим,
Ийиси жупардай кызыл гүллерим,
Дийдарыңды көрер күнлер бармекен?

Бир майдан отырсаң ис болып таўап,
Биймәлел бир майдан айтыссаң жаўап,
Кәбаға барғаннан үш есе саўап,
Шул қызларды көрер күнлер бармекен?

Айтсам сөзим шығар дәстеме-дәсте,
Ядға түссе колым бармайды иске,
Боламан төкенмес саўа жоқ қасте.
Шул қызларды көрер күнлер бармекен?

Кайқылар кайқайып еллерди гезер,
Кызлы үйге барып көзлерин сүзер.
Ақыр болмаған соң гүдерин үзер,
Тең қурбыны көрер күнлер бармекен?

Айтсам болар шул қызлардың тағрибин,
Есиң кетер көрсең ажар-келбетин,
Сыпатлай алмайды көрмеген көркин,
Шул қызларға жетер күнлер бармекен?

Ай десе аўзы, күндей көзи бар,
Леби алтын пуўы, шекер сөзи бар,
Он төрт күнлик айдан аппак жүзи бар,
Шул қызларды көрер күнлер бармекен?

Қайтпас жигитлердиң барса нәзери,
Отырыспа, той-тамаша базары,
Кеўлимниң мурады хәм интизары,
Ашығымды көрер күнлер бармекен?

Аржағы Жәмшийтша және Ҳиндустан,
Көргенлердиң еси кетер бийхуштан,
Бүлбил киби сайрар көзлери мәстан,
Ашығымды көрер күнлер бармекен?

Саялап бағында сәўир самалын,
Көрсем қыздың рәуишин, кәмалын,
Ярдың биймәхирем өпсем жамалын,
Әрманлыман деген адам бармекен?

Әгерде мен мурадыма жетпесем,
Бир яратқан ярый берип кетпесең,
Бул дәрдиме мениң даўа етпесең,
Дәртлесемен, дәртсиз адам бармекен?

ҚЫЗЛАР

Шығып едим бийик қумның басына,
Қарап едим „Байқара“ның қасына,
Жақынласты „Әжибек“тиң тусына,
Топар-топар болып көрінди қызлар.

Биреуі кекселеуі, биреуі киши,
Доланлап жүреді билекте күши,
Мысал ғаз ушқандай атаудың иши,
Топар-топар болып көрінди қызлар,

Киминің кейнине сиңлиси ерген,
Шатыраш көйлекти шубалтып кийген,
Биразы өкпелеп еректе жүрген,
Топар-топар болып көрінди қызлар,

Енесинен жаңа туғған қулындай,
Қызыл-жасыл түңги жанған жалындай,
Тоз-тоз болып барымтаның малындай,
Көз жетпес алыста көрінди қызлар,

Жер тебинги, аспан болған аялай,
Хәккелер жийдеге салған уядай,
Өтип кетти бу ялғаншы дүнья-ай,
Салланып сайланған перийзат қызлар.

ҚЫЗЛАРДЫҢ

Қыз деген қызыл гүл, мийриң қанады,
Көрсен бағырын, есиң хәрне талады,
Көрмегеннің бағыры оттай жанады,
Әрестелик ислери бар қызлардың.

Қызлар ойнар бес-алтау боп ойынын,
Мысыр—жәннет етип кирсен қойынын,
Қушақласаң сол қызлардың мойынын,
Жолында жүрерсен сорлы қызлардың,

Жигирма бес жаста жигиттің ұағы,
Айырылмастай дәулет баста хәм бағы,
Биреу жаман, биреу жақсы ондағы,
Тәрийпини мен айтайын қызлардың.

Кыз дәүири Әмиў дәрья суўындай,
Көрсен бәри сары алтын пуўындай,
Мәхәлинде писер ғарбыз, қаўындай,
Тәрийпини мен айтайын қызлардың.

Кыз деген көргенде ақылың алады,
Тилек сондай көрсен қабыл болады,
Көрген адам исин баржай қылады,
Тәрийпини мен айтайын қызлардың.

Ойлан енди, язып қызлардың сөзин,
Тәрийп еткил айдан зияда жүзин,
Қырынлап аударар жақсыға көзин,
Тәрийпини мен айтайын қызлардың.

Қызды көрсен ырайына нәзер қыл,
Көрип, беглер қәдемине хәзер қыл.
Муның паркын хәмме тегис түсин, бил,
Ықтияры жеңгесинде қызлардың.

Муқатил атланса, жер болар асман,
Өлгенше залымға бизлерде қастан,
Қосылса қызларға он-онбес жастан,
Әрманы жоқ жигит пенен қызлардың.

Шийриннен шекердур айтқан сөзлери,
Жаның алар көрсен еки көзлери,
Аспандағы айдан зыят жүзлери,
Сонындайын дәрқары бар қызлардың.

Ышқы оты урды шу күн басыма,
Қыз-жаўанлар келе ғойса қасыма,
Мен ырза болайын көзде жасыма,
Излеринде бир күн жүрсен қызлардың.

Бүныңдай болғанға жыларман өзим,
Әпиўайы кетпейди далаға сөзиң,
Жолында пидадур жаным, хәм өзим,
Жаныма керекли сөзи қызлардың.

Кыз деген қызыл гүл бес күнлик өмир,
Өмириң солған соң боларсаң көмир,
Басыңны никалап, қазы етсе хәмир,
Панайынан жүре алмассаң қызлардың.

БИЗГЕ ЖАҚТЫ ДҮНЬЯ ҚАШАН КЕЛЕДИ?

Бай-залымлар бизди җайран етеди,
Барлык максетине олар жетеди,
Байдың қол астында езилип турмыз,
Бизге жақты дүнья қашан келеди?

Хызмет етип турмыз бизлер есикте,
Қыймылдаған балалар қалмас бесикте,
Хан зулымын сондай қатты өткерсе,
Кемпир-шалда қалмас жатқан төсекте.

Бул заманның жәбири бизге өтип тур,
Бай патшаның бахты җәзир жүрип тур,
Бай баласы шалқып дәуран сүрип тур,
Бизге жақты дүнья қашан келеди?

Бай-залымды қуртса деймен тилегим,
Күшли болар еди сонда билегим,
Қайтпас еди сонда күшсиз жүрегим,
Бизге қол қосатуғын дослар керекти.

Байдың қол астында езилип турмыз,
Қыйын болды бизге турмыс кеширис,
Бизге жақты дүнья барма екен көрис,
Бизге жақты дүнья қашан келеди?

ДӘМЕҢ БАР МА БОЛЫСЛЫҚТАН?

Атыңыз сизин аталық,
Бизден болдыма кәтелик,
Маған етип жаманлық,
Болыслықтан дәмең бар ма?

Қолына алып кесекти,
Айттың биргалай өсекти,
Жазықсыз урдың есекти,
Болыслықтан дәмең бар ма?

Ғеш ис келмес бизин қолдан,
Дәрманым жоқ кеттим ғалдан,
Өткермедің арба жолдан,
Болыслықтан дәмең бар ма?

Басымды көпке қостым ба,
Душпан болып жол тостым ба?
Болыслыққа таластым ба,
Бул не исиң, Әуез аға!

МАЙМОЛЛА

Адамларды менсинбейди,
Ашыұланса күнкилдейли,
Ақылы алысқа жетпейди,
Ауылдағы маймолланың.

Маймолланың үйи толы,
Мешитиниң арқа жолы,
Хәр бир жерге жеткән қолы,
Ауылдағы маймолланың.

Маймолланың, өзи күлки,
Адамларға болмас үлги,
Бул киси хәммеге белгили,
Ауылдағы маймолланың.

Моллалық деген затыдур,
Қыяметтен сөзлер айтур,
Буның айтқаны болур,
Ойласаңлар маймолланың.

Мөхминлер үмит етпеңлер,
Молладан кайыр күтпеңлер,
Қуры жәбирин шекпеңлер,
Тәрипи сол маймолланың.

ҚУЛМУРАТ ҚУРБАНАЛЫ УЛЫ

(1845—1926 ж. ж.).

ОН ТОҒЫЗ

I.

Жоң ортада дилгир мүтәж болсаңыз,
Сонда белли шийрин сәздиң ләззети,
Дәхмет билен бенде зиндан болсаңыз,
Сонда белли елде хәздиң ләззети.

Аңламай ладанға ашна болсаңыз,
Яқшы ермес сөз тәхриде қалсаңыз,
Душ келип нәмәртке меҳман олсаңыз,
Мунда белли ғош жигиттиң хызмети.

Зейин қылып, сөз мәнине түспеге,
Көңил кушы пәрўаз етип ушпаға,
Ғам-қайғы кәпесте бәхрин ашпаға,
Күтә дәркар шийрин сөздиң ләззети.

II.

Шеп айланып бул пәлектиң гәрдиши,
Бийгүна хатланып он тоғыз киси,
Күн-күннен бәлентдур залым тәшўиши,
Булардың қандайдур қайғы-ғулпаты.

Он тоғыз жигитке ғам-қайғы, ғулпат,
Ояз жазған қәлеминде кәрамат,
Хат көргиш қәхәр етип келди музаппат,
Гезерменнен алған тоғыз солдатты.

Солдат айдап, өзи болғанда әнжам,
Оларға туттырды он тоғыз адам,
Көргенлердиң көзи жаста, көңли ғам,
Хәмме хайран болды,—бул не ҳикмети?

Әўелинде ояз бийжай хат еткен,
Өзи хәким, залым жаманлық еткен,
Себеп ол буларды тоқтаўсыз тутқан,
Туттырып еки ақшам хәўлиде жатты.

Хәўлиден шығарып айдады солдат,
Кимсеси йығлады, кимсе—сиясат,
Изинде қалғанлар шекти мүсийбет.
Хәмме пикир етти:—бул не ҳикмети?

Иығлашты, зарлашты уғыл, қыз-жаўан,
Сол ўақта түскенди қараңғы думан,
Мәгар бөлди ма деп ақыры заман,
Халайық көп шекти қайғы-гулпетти.

Он тоғыз жигитти бийгүна тутты,
Хаслы залым—адамлықты умытты,

Әлхасыл буларға жаманлық етти,
Я болмаса недур бунша дөхмети?

Он тоғыз айдалып дәрьядан өтти,
Көрген пуқаралар қунаба жутты,
Көпшиликтің күшлерине көз тутты,
Бул ұақта кем екен юртның қууаты.

Он тоғыз:— „Биз кеттик—деди,—Хорезм“,
Кеткен башқа, йығламақтан не лазым.
Қысқы зимистанға айланды язым,
Артты халықтың қайғы-қәсирет, меҳнети.

Алланазар, Шәрип билен ол суҳбат,
Молла Теңел, Кәлек билен ол үлфат,
Арып мақсым, Карам, Тилеұмухаммед,
Әзелден деп турған молла Ахмети.

Таздан Есен, Фазыл билен Файзулла,
Ата уғлы-ғошшақ жигит Муртаза,
Нурдан Тилеұмурат, Таздан Насурылла,
Он тоғыздың бири—Хидай, Исмети.

Басқа жигитлердің атын билмедим,
Еситпедим, я өзлерин көрмедим,
„—Булар нешук?“—дейип қалын сормадым,
Ким иске шатасса, барды ғайраты.

Болыстан да болды хабар әзелден,
Себеп Қалийладан деме, Гәзелден,
Юрт айрылса бул он тоғыз гөззәлден,
Көңилден шығарма дағы-қәсирети?

Атаў иши жанды қәсирет дағынан,
Қазан урып, бүлбүл ушты бағынан,
Әдил төре таппай сорамағынан,
Әрман билән булар айдалып кетти.

III.

Булардайын болып юрттан ким кеткен?
Төбеден түскендей болды дөхметтен,
Илаж жоқ, залымнан жетискен ситем,
Шубхаланып жолда бир пикир етти.

Пикир қылып пиядалап жол жүрип,
Болған хәдийсени ояздан көрип,
Қыстап айдады ма солдат зор берип,
Бир күни Қусхана тауына жетти.

Алынбады хәмелдарлардың ауы,
Қостамғалы ели—Қусхана тауы,
Түркистаннан келгендеги жайлауы,
Бұған дусхал еткең залым дөхмети.

Он тоғыз жигиттин көңлинде дағы,
Еслерінде өскен жери баяғы,
Қақлы қумлы, Қызыл өзек аяғы,
Сапардың елине барып хәм жетти.

Арза еткенде елде жоқ еди Сапар,
Өзи болса, сөзи қандай мұтабар,
Сапар болып арзы қылды Ерназар,
Ошақ әрұағының тилегин айтты.

Бул ошақта абырай билен дәулет бар,
Арзы, Ерназар бул екеуи барабар,
Айдос билен қатар бабасы Хайдар,
Сапарға тең келмек ким-кимнің хәдди?

Елат хұрметинен күн-түн бослады,
Хызмет етти ели, ұақтың хошлады,
„Ұақыт питти“,—дейип, солдат услады,
Жанға қатты батты залым зәхмети.

Арба билән барып түсти Шымбайға,
Қаллашлардың жасы ақты сай-сайға,
—„Он тоғыз гириптар болды сондайға“,—
Дейип жасы уллысы бир пикир етти.

IV.

Айдалып кеткеннен қалғаны жаман,
Иши жанып, жүрегине толып қан,
Тақат ете алмас елде мәрт болған,
Тыныш жатқарар ма залым зәхмети.

Изи ұайран, зар йығлашып қалғандур,
Көрсең ырас, еситкениң ялғандур,

Қолға түсип, болажағы болғандур,
Үмит үзип, шығып Шымбайдан кетти.

Сол айдаудан олар Төрткүлге барды,
Қаўми-қарындасы кейнинде зарды,
Барғаннан соң еситиниз хабарды,
Бәнт етип үстінде қойды солдатты.

Бәнт болғанын көзи көрди қарындас,
Кимсе өксир, жылар, кими көзде жас,
Жыламақ пайда емес, енди ақыллас,
Илаж ізлемекке мәсләхәт етти.

Жан—бул тәнде қусдур, әжел—бир саят,
Бул ис болды бизиң елге мусаллат,
Усы исти өзи қылып муҳаббат,
Журттан шығып кетти Атамураты.

Журттан шығып кетти бир басы йығлап,
Ұжран оты билән бағрыны дағлап,
Узақ жолға шығып, ол белин бағлап,
Өз-өзине берип қарыў-ғайратты.

Ғайрат етип, барып Шаржаудан түсти,
От арбаға минип, Ташкент жегисти,
Уллыға арзы етти, аңлатты исти,
Сондай жайда туўра сөздиң ләззети.'

„Тергесин!“—деп, буйрық етти губернат,
Буны еситип және кетти Самарканд,
Қыяр саўда менен тутты адвокат,
Он тоғыз жүз бермек жаллаў манатты.

Сөзин баян етип, отлыға минди,
Ақсақ төре алып қайтты әминди,
Және зиндан буған аспан-зәминди,
Бурынғыдан бәлент қайғы-ғулпаты.

Ақсақ төре Әмин тергеди тағы,
Ғам билән қайғырып қалды бул жағы,
Тоғыз ай жатқан соң хош болып ўағы,
Он тоғыз да шықты шегип меҳнетти.

ЗАЛЫМЛАР ИСИН ҮДЕТТИ.

Ериксизден Хийўалыға бағынған,
Халықты сатып бийлер ханға жағынған,
Бас көтертпес ушын пышақ тағынған,
Залымлар зулымлық исин үдетти.

Жерди думан басқан болды заманлар,
Бек, бийлерге қул болды көп адамлар,
Хүкимин жүргизди аталық, ханлар,
Шектен шыққан зорлық исин үдетти.

Естен қалай кетер бул қара күнлер,
Бир туўра жол таппай сарсылған түнлер,
Таяктан көгерди жазықсыз тәнлер,
Парахорлар пара исин үдетти.

Хан, кәтқуда бийлеп, болды үргинлер,
Қаллашқа дуўшакер болды сүргинлер,
Ийшан, молла, байлар тағы әллекимлер,
Алақанын жайыў исин үдетти.

Жарық түспей, гүнгиртленди күн жүзи,
Иретсиз аларды байлардың көзи,
Орынға отырды бек, бийлер сөзи,
Хүждансызлар бәрхә исин үдетти.

Гил хәмелдар болды бузықлар теги,
Жапакешти ездн бай, ийшан, беги,
Ақыры алынар қаллашлар кеги,
Бирақ хәзир зулымлығын үдетти.

ЖУБЫ КИМ?

(Сыдық шайырға' сораўлар)

Илтимасым сизге мақсым-ийшаным,
Хәмме ағза жуп-жуп, бастың жубы ким?
Кәдди бойы—әлип, сүшик зибаным,
Жуп-жуп ағза, тамам ағла қуўбы ким?

Баш билән бәнт ағза, қаш билән кулақ,
Кулақтың қаматы тутканда йумшақ,
Мужган ила қаштың тийинде қабак,
Баштың ишиндеги мийдин жубы ким?

Және илтимасым максымжан Сыддыйк,
Буў сөзим көнлине келер муўапык,
Муўапык келмесе қайтарғыл шапып,
Билип айттым демекликтің қалысын.

ЙҮРИШИМ

Хәй, яранлар, бул ялғаншы дүньяға,
Эрман билән кетмек ушын келишим,
Не жананлар кешти көзим көргәндин,
Мунша эрман биләй неден налышым.

Не себептен налыш етип йығлаян,
Мәрдикарлык етип белим бағлаян,
Эжел оқы таяр, билмән шағлаян,
Шуны билмей бунша ладан болышым.

Адамның өмири булт киби өтер,
Булт көшкен саяда қандай иш питер,
Ақыл бул дүньяның әнжамын етер,
Ақмақлығым шул бийпарұа йүришим.

Ладанлығым шунша бийпарұа йүрдим,
Паныйлығын билмей йелдим, йүгирдим,
Йигитлик куўатын зайыл өткердим,
Қартайғанда пушайманда қалышым.

Сөз қымматын билип қойған нырқы йок,
Яқшы-яман истиң ҳасла паркы йок,
Хәмме алмак-бермекликке ерки йоқ,
Бийықтияр ҳирси дүнья болышым.

Ким кәнәт етсе меҳнеттен аман,
Кәнәт етмеген ҳәргиз тынбаған,
Нәпсим айтар: тақ өлгенше бер маған,
Шул нәпсима ҳалым йетмей йүришим.

ҚЫЗЛАР

Көк деген қаланың зоры,
Терең екен оның оры,
Шана деген қыздың соры,
Шана тартып жүрген қызлар.

Көктеги елдің пешеси,
Жекен табактап кесеси,

„Камыска бар“, — дер шешеси,
Шана тартып жүрген қызлар.

Шаналарын тартар өрге,
Баспақлары қара бөрге,
Айдап салып отлақ жерге,
Мал жайында жүрген қызлар.

Балықшыға қасын қакқан,
Балықшының қосын баққан,
Өз исине күтә шаққан,
Балық аўлап жүрген қызлар.

БЕКТИҢ КӨК АТЫ

Әлийдин Дүлдин егем яратмыш,
Заманында шундай бекдин көк аты,
Мәрт жигитке иләхийдан келермиш,
Мәгар болса шул ат тулпар зүрияты.

Хә дегенде озған қанатлы қустан,
Хеш бир ат тең келмес буған жүгиристен,
Сағрысы, сийнеси зият Сарқуштан,
Және түси Гөрүғлының Ғыйраты.

Арзы шапты Бөрте билен Ушкыр көк,
Ушса көздин ғайып дәрьяда сәмек,
Буларды хәм болмас бара-бар демек,
Буларға бес есе бектин көк аты.

Шул көк кем емес көрсен тулпардан,
Яна хәм ол шапқыш лашын шунқардан,
Қоңыратты қорлаған шолақ Шубкерден,
Шуларға он есе бектин көк аты.

Шымбайды хошлаған кесик кулағы,
Сағрысы гүмбездек, губба дойнағы,
Журт қорлаған Ийтес аты баяғы,
Алардан он есе бектин көк аты.

Ат шаптырды тамам дегри-дашына,
Сахрасы шахриазим душлы-душына,
Тилеўберген беглер бегниң ашына,
Буларға қошылған бегтин көк аты.

Барша атты хатқа салып айдаған,
Дал бедеулер суулық басып ойнаған,
Йуртта якшы ат болса, шуннан қалмаған,
Буларға косылған бектиң көк аты.

Күн-түн айдап сәхәр уақта кашқанда,
Неше ат ярышып ара ашқанда,
Нешшеси сандалып аяқ шашқанда,
Шунда лоқсып ойнар бектиң көк аты.

Йол ортада шункар билен урышты,
Еки зэнги бир-бирине шағлышты,
Бир орау яздырды, өнине түшти,
Бир парсан ашқанды бектиң көк аты.

Шапқан бала алла дейип зарлады,
Хетбир ат ярышып дойнақ урмады,
Ешиткен халайык көнли турмады,
Көк атта бар билсең туйғын канаты.

Көтермекке Қоңырат шықты каршылап,
Бир қара сес келер Жайылған шарлап,
Көрсө бегдиң аты келгенди шағлап,
Қыйқыу берип қалды гүллән Қоңыраты.

Аққан йулдыз киби тушынан кетти,
Турған Қоңырат йигитлерин шад етті,
Йолға сыймай толықсып ортадан өтти,
Пай, заңғардың шундай еткен ғайраты.

Еки еңсе постын пашшайы жүзи,
Беш көз ушыға, қаслы иреңи қырмызы,
Йүз кой, он бир түйе, жети қундызы,
Бул байрақта келген бектиң көк аты.

Бәрше тонды бий, кәтқуда алышты,
Кой, түйе, қундызды Қоңырат бөлисти,
Шуның лапы қәр еллерге етишти,
Бөлиштилер гүллән Қоңырат елаты.

Бурқып ойнап шабылғанда қарлады,
Йолға кирсе сәхәр бады зарлады,
Алқасыл Хорезм йуртын шарлады,
Бул йуртта бир өзи бекдиң көк аты.

Алты урыўдан алтмыш йигит алғанда,
Ат-тон ярағыны өзи бергенде,
Сейилхан яўмытқа сапар кылғанда,
Жанында бир алтмыш ғошшақ йигити.

Бир кылдан яшап алтмыш йигит шад етти,
Атқа минип, Шаҳимардан яд етти,
Беглер шул күн ортаға алып көк атны,
Барып түсти ол әйледур яўмытқа.

Яўмыт барып ата досғына түшти,
Жатты, бир жети күн арыдан кешти,
Бек аты келди деп ҳаўаза түшти,
Белли болды шаўдыр билен яўмытқа.

Бир неше ат келди Өгиз, Салақтан,
Көзи алма киби қайшы кулақтан,
Ата күлли, Машырық билән яўмыттан,
Булардан ат келди, қошты көк атты.

Яне бир ат келди, ҳаслы Наманган,
Қызыл тақыр, ол Көкшеге, Ўаянған,
Ақсарай ашағы, яўмыт Муз көмген,
Булардан ат келди, қошты көк атты.

Гөруғлы ат шапқан Шамбыл-Шамбистан,
Шамның шәҳри билен Балқу-Бадақшан,
Қытай, Қотан билен шундақ Шамақтан,
Булардан ат келди, қошты көк атты.

Яне бир ат келди Гүрти-Гүржистан,
Көк төбеси Мары билен Ҳиндистан,
Шаҳри Қабил, Мешҳед билен Аспахан,
Булардан ат келди, қошты көк атты.

Бир ат келди Ҳажар билен Қалмақтан,
Күндиз менен ақшамында келмектен,
Пәрең йурты билен Аўған аймақтан,
Булардан ат келди, қошты көк атты.

Яне бир ат келди Дәжле, Параттан,
Гүрген, Иран билен яне йырақтан,

Кызыл баштан келди, яне хәр йурттан,
Буларға кошылған бекдиң көк аты.

Шул тойда жәм еди хәр йурттың аты,
Гәхи тулпар, гәхинин бар канаты,
Буларға қосылған Тарлан көк аты,
Бир улуғ иш болды Султамураты.

Қуйрық түйип, таллап кекилин өрди,
Пәрең орамал билен кәддин сыпырды,
Ортадан өткерип беглер йиберди,
Беглер алла яр деп қалды көк аты.

Беглер алла ярың дейип қалғанда,
Тарлан көк ат йолға шығып доланды,
Гүлли Қонырат тилегинде болғанда,
Дәрүйишлер дуға етип қалды көк аты.

Айдаўшылар жәмлеп айдап кеткенде,
Атқа минип, жолда сәгбир еткенде,
Ярым ақшам ўақта айдап жеткенде,
Йекке шығып ятты бекдиң көк аты.

Йекке шығып аттың егерин алып,
Көзи-жүзин сыпырып, яне ер салып,
Ялғызлық башында ҳаққа ялбарып,
Сейистиң аллаға етишкей дады.

Аллаға сыйынып, дуға баў тағып,
Сийне бәнтлеп және жуп айыл шалып,
Қурыж етип дойнағыдын от шығып,
Шул ерде келерлер бектиң көк аты.

Көк атты егертлеп йолға түзледі,
Кәддин тутып, таўдың басын гөзледі,
Сол жерде бәршеси бағрын дузлады,
Таў башыны гөзлер бектиң көк аты.

Сәхәр ўақта пәтия алып, ат кашты,
Нешше атлар өз тени менен шайқасты,
Билмен еки ат куўып, өнине түшти,
Өзин бийғам ташлар бектиң көк аты.

Шул майданда курыж етип ташламай,
Шапқан уғланының көңлин қошламай,

Билмен не себептен келер ишлемей,
Еки аттың кейнинде бектиң көк аты.

Қалдың дейип шапқан уғланы йығлап,
Алла дейип Тарлан атын қамшылап,
Қамшының зарынан өзини ташлап,
Жаңа тер шыққанды бектиң көк аты.

Тер шыққан соң Тарлан көк ат язылмыш,
Кеткен еки ат изи йолда қазылмыш,
Муны көрип аждарғадек созылмыш.
Гириядан шекилмиш бектиң көк аты.

Ботадек дем шекип бир қара көрди,
Қәхәрленип йол танабын қуұырды.
Йолбарыс киби суұлық таслап жүгирди,
Бирин куұып түсти бектиң көк аты.

Кем-кемнен таласып майданын ашты,
Асмандағы қуслар билен шатасты,
Душпан сийнесине қижран от түсти,
Қоңыраттан жеккеди бектиң көк аты.

Уғлан йығлап тизгин баұын жаздырды,
Алла дейип Тарлан атқа қамшы урды,
Шашке мәхәлде жаныұар бир қара көрди,
Бәрин таслап келер бектиң көк аты.

Бәрин таслап шул майданда курыж етти,
Жетсем дейип Тарлан көк атқа зор етти,
Уғланы шырпа-шырп қамшыға тутты,
Сонда да туттырмас заңғардың аты.

Көк ат лашын киби өзини ташлар,
Өңинде шағлайып бир неше кушлер,
Жер жүзинде болмас бундай йүкириклер,
Алалмайын келер бектиң көк аты.

Аұзында суұлығын ғарша тиследи,
Йүз тарландек сона, сұлгин услады,
Он еки ағзада бәрин таслады,
Шамаласып келер бектиң көк аты.

Енди жаздырып жибер шыққан канатын,
Андан соң көриңлер көк аттың пәтин,

Куўып өңин алды яўмыттын аты,
Найза салым келер бектиң көк аты.

Тарлан көк ҳажыр етип, аўзыны ашты,
Сийнесинен шығарып ақ көбик шашты,
Жулдыз киби ағып, өңине түшти,
Мундан ҳәм шыққанды бектиң көк аты.

Сейилхан яўмыттын атын мат етти,
Жайылған-қоңыратлы атын шад етти,
Қаршығадек ушып ортадан өтти,
Ҳәр йуртқа пәнт берген бектиң көк аты.

Тарлан көк ойнайып алдында келди,
Әйле-бәйлелеринен ҳәр бир ат қалды,
Жүз мың тилла абырай байрағын алды,
Сейилханнан озған бектиң көк аты.

Шул жерде жәм еди яўмыттын бәри,
Ұэзири, ўэкили, беги, сәрдәри,
Шул йигит Қоңыраттын Дәўлетияры,
Шыны Сарқуш дерлер бектиң көк аты.

Сөз қыл дер гайбана тарийпин демек,
Душпан зәҳмийнинен қайғыў-ғам жемек,
Әйледур яўмыттан озған Тарлан көк,
Муны таўып шапқан Султамураты.

ЖҮЗ БАСЫ

Йурттан бұрын халықтан дуға алыпсан,
Рахмет саған, Сейидалы жүз басы!
Йурттын тынбағына себеп болыпсан,
Мурадыңды аллам бергей, ҳәз басы.

Мәртебедар болып журттан өткениң,
Сүрип қалтаманға, қуўып жеткениң,
Дәрқал демей барып гелле еткениң,
Гүллән қарақалпаққа болды ҳәз басы.

Мысалы Рүстемдек ғайрат салғаның,
Көз ашып йумғанша гелле алғаның,
Гөрүғлыдан сениң зыят болғаның,
Қашты яўмыт аман-аман, ҳәз басы.

Халықтан жыйнап саған жарак, ат берди,
Алтын түйме, сарлай, қасыл зат берди,
Гүлән ықтияр етип қәрежет берди,
Хожелиден төменгиге сиз басы.

Бар еди қасында гошшак қырык нөкер,
Жигитлерин душпаынынан қан төкер,
Жаўлар қәдәриннен қорқып, „ах“ шекер,
Шикар әйлеп, ел шетинен гез басы.

Шикар әйлеп, алғырпазын ушырып,
Дус келсе қалтаман, куўып түсирип,
Қәдәрин келсе қылышынан кеширип,
Шабдалдайын геллесини үз, басы.

Қырық жигитти шар тәрелке бөлсеңиз,
Сайкал етип, ығал урып келсеңиз,
Шул жүристе тағы гелле алсаңыз,
Мундай жаман қыялыққа көз басы.

Бир тоқмызы Шағырлықта ватылса,
Бір тоқмызы ат жолында күтилсе,
Еки арада гәззап уры тутылса,
Буў алқымын, кетирдегини ез, басы.

Қараўылды Қара өзектен тостырып,
Шул елде қалтаман-бәрин постырып,
Тутып алып, атқа өкшесин бастырып,
Сығып өкпе жүрегини ез, басы.

Қалтаман не етежағын билмейин қалды,
Енди койды қорқып яман қыялды,
Аяғын бийдәрек баспақ мәҳалде,
Тилип қуядың табанына дуз, басы.

Шул себептен яўмыт аяғын шекти,
Азап билди каракаллакка келмекти,
Келсе бийқас мойнына алды өлмекти,
Душпан дийдасына салды көзбасы.

Жок еди яўныттын алғы-бергиси,
Сизден койды қорқып сөздин дуўрысы,
Ойдамы қазақтан болса угрысы,
Оған хам бир нәзер жибер, жүз басы.

Мурад етер жесе кисиниң малын,
Кеўлине келтирмес ҳарам-ҳадалын,
Ойламайды шалған малдың обалын,
Ар-намысты билмес уры, жүз басы.

Жайлаўы Өликум, Өлмений, Шаған,
Қыс ылдыйға кулап, ҳәмме бермаған,
Әўели нан тилеп, соң мал урлаған,
Бундай урылардан үмит үз, басы.

Араласып жүрип урлаған жаман,
Елди орыс алғалы келгенди заман,
Қай халықтан шыкса да уры-калтаман,
Оларға бир шара қоллан, жүз басы.

ДЕМИШЛЕР

Әўел қарақалпақ ели шоқ болар,
Жер, мүлки айланып, суўы әспек болар,
Заманның нышаны бәри бек болар,
Урар ҳәр атызға арқан демишлер.

Бул ўақытта болмас ҳалал тайыплар,
Малын урлатсалар жесир-зайыплар,
Өндирип бере алмас ҳәким, найыплар,
Жүрер уры-гәззап дарқан демишлер.

Ўатанның кәдирин тексиз кул билмес,
Атаның кәдирин жаман ул билмес,
Яқшының кәдирин ҳәргиз ел билмес,
Елдиң ҳәр дәртинә дәрман демишлер.

Яқшы адамлар бар рәҳмет дәрьясы,
Толы журтка түсер оның саясы,
Яманның бир пулға қымбат баҳасы,
Ҳаслын адам, өзин ҳайўан демишлер.

ЯРАНЛАР

Кораз шешем күнлик шапан жамамай,
Халық қатары суўға балық қамамай,
Қармақ салып казыў пулын таба алмай,
Султамурат қайтып келди, яранлар.

Ерте азан менен косын айдамай,
Косын айдап нан-шөрегин шайнамай,
Ылақаға бир казаны қайнамай,
Султамурат қайтып келди, яранлар.

Кармақ салар жердің билмес шамасын,
Өрге қарап таяна алмас кемесин,
Ылақадан үзип келди дәмесин,
Султамурат қайтып келди, яранлар.

БАРДУР

Ата жайлауына келип байлары,
Үлкен атқа мегзер ғунан тайлары,
Рәхим әйлейин, кулақ салың ағалар,
Қапталында гөне мешит жайлары.

Қыйсық Медалынын үйлик талы бар,
Қыз-жауанның және жүзде қалы бар,
Қайырға жайылар сүйлин жәнибар,
Жерлери боз болған таушаны бардур.

НЕ ПАЙДА

Аспанда қасыл көп, қесабы сандын,
Өлмей адам қалмас бул тири жандын,
Қеш пайдасы жоқ бул жүздеги қалдың,
Әлиби жок, ақ қағаздан не пайда?

Йүзлери гүл киби қәм қәлем қаштан,
Қеш заты болмаса ақыл-қууыштан,
Өңирге тағылған тилла-гүмиштен,
Баста сәрқаш, жүзде қалдың не пайда?

ШАҒАРБАЙ¹

Баян етсем қаслы затын,
Арғы атасы Есенгелди,
Журтқа шериклескен хатын,
Шегара Майлы шеңгелди.

Бұл қосық Бердақ шайырдың 1950-жылғы қосықлар топына кіріп кеткен. „Шағарбай“ Құлмурат шайырдың шығармасы. Мұны экспедиция материаллары толық тастыйықлайды. (Баспаға таяр-
).

Майлы шеңгел шегарасы,
Билмей қалды бір парасы,
Жийдели жаға дәрьясы,
Шуннан бери ел тең келди.

Ерлер жолы күн шығысы,
Пухарға белли қылышы,
Йурттың башы билән иши,
Шундай күнinde эл берди.

Бектаў менен Дәўқарасы,
Тербенбес теңиз, дәрьясы,
Үрге, Мурын, Қос арнасы,
Шарўаға жайлы кең келди.

Болды Мәдемин инақ,
Инақ боп, минди алтын тах,
Кеңес берген қарақалпақ,
Журтқа шерик десең келди.

Яўмыт, шаўдыр билән қазақ,
Түркстанды келинген ўақ,
Қырқмың үйли қарақалпақ,
Токсан мың үйге сан келди.

Ел келди, соны бузылды,
Хәр ким бир йуртқа тозылды,
Бийликтің соңы үзилди,
Талап қылмады Жангелди.

Хийўалыға қарыў етти,
Журтның кеўли буннан кетти,
Қорқсын деп ақ үйли етти,
Қайпада, ўәжи тең келди.

Шуннан туўғанды Шаҳарбай,
Таў түбинде кәрўан сарай,
Ғайратына бул шыдамай,
Жаслық күнinde бий болды.

Бир күни бийликтен түсти.
Билмен қайдан тапты күшти,
Уллы хәмелге жетисти,
Сөйтип ол аталық болды.

Кеўил ашты, гийне өтти,
Хәр жаманлықты умытты,
Толып-тасып, қайнап кетти,
Өзи де ғайратлы болды.

Ел болып және түсирди,
Журтының кеўли киширди,
Елин қатты өшиктирди,
Өзи беглер беги болды.

Беглер беги болып жүрди,
Бирнеше ўақ дәўран сүрди,
Ығбалы, аты жүгирди,
Таңсықбай астында ат келди.

Ат алдында келди жалғыз,
Нешше тўйе, нешше қундыз,
Билмедим қойың нешше жүз,
Аяқлы малға жол толды.

Қоңырат болып ат көтерди,
Жылдырымнан бул бетерди,
Өзи шапты, ким көтерди,
Келгенин йурт билмей қалды.

Ойын менен майдан ашты,
Ушқан кусқа араласты,
Жулдыз киби ағып түсти,
Келгенин йурт билмей қалды.

Йурт көрди дойнақта барын,
Ат бул тойда төкти барын,
Шаҳарбайдың бул тулпарын,
Ким көрип, ким көрмей қалды.

Өткен Есенгелди бағы,
Буған келген және тағы,
Гүллан үш бастың әрўағы,
Әнжам болып буған келди.

Ат бул кусты шул нигары,
Шаҳарбайдың бул тулпары,
Өткен тарландай сияғы,
Кәдди әлип, лам, дал келди.

СЫДЫҚ ТОҚПАН УЛЫ

(1857—1917 жж)

ЗАМАН

Заман нешүк заман болды,
Жылдан-жылға жаман болды.
Залымлар менен бас қосқан,
Гедейлерден жырақ қашқан,
Шубхалы тахамлар ишкен,
Аның жолы рауан болды.

Журтымыз еки бөлинди,
Пухара тозып бүлинди,
Байлар бегликке илинди,
Ийшанлар кәтқуда болды.

Аржақта жарым хан болды,
Сүүрети бар бийжан болды,
Харам дүнья жыйған болды,
Залымлар бий ийман болды.

Бержақта бир орыс хәким,
Ғамға толып тур жүрегим.
Хак бермес мениң тилегим,
Сондай пәсент заман болды.

Бири ақсақал, бири болыс,
Муны қойған хәким орыс,
Өзиниң мәзхәбине дурыс,
Бир әлемет заман болды.

Старшинға елиў үйлик,
Залымның дәрдинен күйдик,
Жигирма беске бир бийлик,
Зәкүн деген зибан болды.

Адамзаттың қаслы турап,¹
Ақыры болар журтың карап,
Арык ақсақал, суў мурап,
Дийгар-дийгар заман болды.

¹т у р а п —топырақ деген мәністе.

Еки журтта еки патша,
Болып кетти басқа-басқа,
Алмайман деп гүмис ақша,
Қағаз жыйнап алған болды.

Болыс айтур аксақал дер,
Пухаранды жыйнап ал дер,
Мәкемеге алып бар дер,
Әмири сондай пәрман болды.

Ақсақал хәм хүким етер,
Хызметке жасауыл жетер,
Пухараны кууып кетер,
Әмири бойла пәрман болды.

Мереке-майдан толтырып,
Ортаға гүрси қондырып,
Оязнай шығып ол турып,
Сауал билан зибан болды.

Турысы яман, хайбаты,
Қынзарға¹ мезгер сөхбәти,
Кетти елдің кууаты,
Мәгар, ахырзаман болды.

Қорық болды бисяр тоғай,
Өткермес көкнар менен чай,
Старшыны орыс,ноғай,
Машхүрий-мухая болды.

Сени көрип, атын шауып,
Пилхал сендин айып тауып,
Дәхмет етип, жала жауып,
Мөхмин малын алған болды.

Кимнің атын, тайын алды.
Көкнар менен чайын алды,
Пухараның айын алды,
Сондай пәсент заман болды.

Ортамыздан ағар дәрья,
Пухара өтер гүзарға,

Қ ы н з а р —доңыз.

Хәр йағышта бир бийхая,
Сорғыушыдай хәзир болды.

Өңиринде бир зат жалтырар,
Көрп бәдениң қалтырар,
Пухара атын алдырар,
Жаяу қалып сайыл болды.

Биреу келер төремен дер,
Коржыныңды көремен дер,
Қадаққа жетсе чайыңыз,
Ап¹ патшалық қыламан дер.

Бул хәм хәкимнің буйрығы,
Пухаралар жыламаң дер,
Лакқа жетеспес налысы,
Болдым деп халықтың тулғасы,

Буны айтқан коңыр² молласы,
Кәсир³ қылдым, тамам болды.

АҚ ҚАПШЫҚ

Мен айтайын өткен жылдың шиддәтин,
Инсанларға салған дәртиу-иллетин,
Биреудин көтерип, биреу миннетин,
Пухара хайранда қалды, яранлар.

Жүөери писпеди, бәри көк болды,
Ерте еккен тары зордан сөк болды,
Жаз жыйғанын гүз басынан жеп болды,
Халайық сорашма болды яранлар.

Әуел бәхәр әлжиу⁴ деген гәп шықты,
Бар адамлар малын сатып жеп шықты,
Хәр шәхәрден алып келди қапшықты,
Халмурат пайдасына берди, яранлар.

Кимсәгә ун берди, кимсәгә буғдай,
Алып ишти ийшан менен молла, бай,

1. А п —алып деген мәниде.

2. К о н ы р —қонырат.

3. К ә с и р —„қыскарттым“ дегени.

4. Ә л ж и у —сум хабар.

Сол қапшықты қылды Шымбайда бәржай,
Андын соң гияға жеттик, яранлар.

Андын соңра айналыштық гияға,
Ерте ушып, кешке қондық уяға.
Неге шықтық дийип паний дүньяға.
Бирпаралар асий болды, яранлар.

Байлар гедей болды, гедейлер сайыл,
Мөхмин бенде халкның әмирине қайыл,
Суұпы янлық болды фирнеше жаҳил,
Қанткөпир саудасы қалды, яранлар.

Көпек қайың болды, қайыңлар тазы,
Мөхмин бенде хак ишийне ыразы,
Шаппаттай нан болды қызлардың назы,
Жүзмың жылұа менен турды, яранлар.

Ул атаға, қыз анаға бақпады.
Байларға несийе десек жақпады.
Бир-паралар коржын салып хаклады.
Кимсе йоқарыға кетти, яранлар.

Дигирман жоқ болды, елгезер қалды,
Қыдырмай жоқ болды, телбезер қалды,
Заманның адамай дәрбәдар болды,
Сондай пәсент заман болды, яранлар.

Ертең менен турып йүреги сазып,
Хакқа налыш әйлеп, тәңириге жазып,
Қолында бел-кетпен атшокай қазып,
Ырысқалыны тапып алды, яранлар.

Байлар нан жемеди, жарлы зағара,
Төңкерилди қамыр еткен дағара,
Чай халкасқа жеди муштай ноғала¹
Гүнжара да аўкат болды, яранлар.

Жарма суйық болды, түйир болмады,
Сол жылғы дәнлерде үйир болмады,
Адамлар сып-сыйдам, бүйир болмады,
Күн-күннен узайып кетти, яранлар.

оғала — гүнжараның қауығынан исленген нан.

Басалай, атшоқай, жонышқа болды,
Не жуўан адамлар жинишке болды,
Жаксылыкқа шығып дегишме болды,
Кейини абат болып кетти, яранлар.

Абат болды, бәрше жанлар тойынды,
Қыз-жаўанлар қызыл-жасыл кийинди,
Жигитлер баслады түрли ойынды,
Өткен ислер умыт болды, яранлар.

Бирнеше даналар Марыдан келди,
Жүрип аяқ жетпес арыдан келди,
Бирнеше пароход тарыдан келди,
Ҳисабы жоқ буўдай болды, яранлар.

ЭБИЙ САҒАЛ

Эбий сағал бас' урлайды,
Үлкен атыз тасырлайды,
Көрген бала жасырмайды,
Бийабырай болдын, сағал.

Сағал едің түлки болдың,
Дуғым журтқа күлки болдың,
Журт алдында мүки болдың,
Бийабырай болдың, сағал,

Сағаллықты билди халқын,
Жайсам кетер журтқа данқын,
Атыздан неге бас алдың?
Бийабырай болдың, сағал.

Жетеклейди Самамбетин,
Дурыс емести нийетин,
Халыққа қарар не бетин,
Бийабырай болдың, сағал.

Көрип бала жетеклейди,
Эбий сағал етеклейди,
Ғарры пейлин дәлкеклейди,
Бийабырай болдың сағал.

¹ Жүериниң басы.

Алпыс үш жаска келди,
Парыз, сүннетти билди,
Бул ислерди неге кылдың?
Бийабырай болдың, сагал.

ПИРМАНБАЙДЫҢ ДИЙКАНЫ

Шерик болды Пирман менен,
Өтти өмириң эрман менен,
Түслигине бир зағара,
Жатар курсак жарма менен,
Алып келди сол жарманы,
Шети кетик қырма менен.

Бәхәр айдады арбаны,
Курайды адамның дәрманы,
Өмирде көрмедің шорпаны,
Я бир балық қарма менен.

Ерик жемей алма менен,
Қазыұ қаздың салма менен,
Жаталмадың ойнап-күлип,
Бели нәзик талма менен.

Не арттырдың жалғыз басың,
Дүзде қалар сенин лашын,
Қызлар менен ойнап-күлип,
Ашылмадың бир кулашың.

БИЗГЕ'

Шерик болдық еки молла,
Сыдық пенен Ғабийбулла,
Дийқан баба бизди қолла,
Абырай бергей шул жыл бизге.

Жерди алдым Кенегестен,
Атыз шаптым бәлент-пәстен,
Себе алмадым елиў бестен,
Абырай бергей шул жыл бизге.

Ғайыр үйшнн кенегесте Ғабийбулла менен шерик болып мөлдек салған.
Ға писпей калған. Сондағы шығарған косығы.

Пирлепеси нықтап басып,
Кем-кем жүрди жақынласып,
Абырай берди дәрья тасып,
Кыйын болды шул жыл бизге,

Жаптың суўы үйин болды,
Жап бойында жыйын болды,
Мөлдекшиге қыйын болды,
Абырай бергей шул жыл бизге,

МӨЛДЕК¹

Алты батпан ала бүйрек,
Ол-хәм шықты жары сийрек,
Алма бәслы куба үйрек,
Қона гөрме шалыма.

Ексем дакылым өспеди,
Сонғы жағын өрдек жеди,
Бизиң талап келиспеди,
Қарай гөр алла халыма.

ҚАЙТПАСАМ БОЛМАС²

Хожелиден сатып алдым бир орақ,
Андын шықтым Қумшүңгилди көп сорап,
Жол бойынша хәр буўдайды бир қарап,
Әкежан, елиме қайтпасам болмас,

Бирнешелер деди мени қарқшы,
Билмегенге жаман, билгенге жақсы,
Күнликши шаршады, болды қайтпақшы,
Әкежан, елиме қайтпасам болмас.

Мен орып-ем Келтелердиң буўдайын,
Қатты шөрек берди, айран уўдайын,
Шатқан Келтелерге мени қудайым,
Әкежан, елиме қайтпасам болмас.

¹ Шайырдың мөлдегин үйрек жеп кеткен, сондағы айтқаны.

² Хожелиде Келтебайларда орақшылық егид жүргенде шайырдың шығарған қосығы.

ЯРАНЛАР

Иптитадан сөз баслайын бер жақтан,
Үйлик ағаш алдым қарасыйрақтан,
Молла Мәтжан жетип келди аржақтан,
Сол бизге мираўұят қылды, яранлар.

Молла Мәтжан менен кеттик бирлесип,
Байдос жаманшаға бардық тиркесип,
Барып Ешимбет бай үйине түсип,
Бир чайнек чай зәрға иштик, яранлар.

Барып түстик бизлер Ешимбет байға,
Саялы-сәўбетли бир әжеп жайға.
Атқа минип барм қ болдық Қытайға.
Кеме жағысына түстик, яранлар.

Кеш песинде бизлер өттік Кегейли.
Несип етсе, барып ишип-жегейли.
Хәркчм билгенини айтып дегейли,
Кеўилимиз пәрийшан болды, яранлар.

Сол күн қонып қосық айтаман дедим.
Жууап берсең ертең қайтаман дедим.
Ойламай сөйледим, пушайман жедим,
Қапалық кейининде келди, яранлар.

Барып қондым әйтекениң елине,
Куда медет берсин шийрин тилине,
Бенде қайыл ҳақтан келген өлимге,
Ғақ исине қайыл болдық, яранлар.

Сийнеме қарадым, дәптер-хатыма,
Бир алланың өзи жеткей дадыма,
Сәхәр ұақта қазық өтті атыма,
Таң атқанда қапа болдық, яранлар.

Алты адам келип атты турғызды,
Қарнын сыйпаў өз кәдине киргизди,
Ғеш гәп жоқ деп арман-берман жүргизди,
Сол қайғы-ғам болып басты, яранлар.

Мениң атым тайдан ғунан жасында,
Ғәмидәни ноқтасы бар басында,

Сабыр қылып үш күн жатгым қасында,
Кеўилге ғалаўат түсти яранлар.

Белини қур менен тартып байлады,
Нәмәрт кеўлим ҳәр бир исти ойлады.
Қонған жерим ҳасылзаттың әўлады.
Бизге келип кеўил айтты, яранлар.

Тақат тута алмай теңселдим ҳәрян,
Ат себепли кеўлим болды пәрийшан,
Нығматкәрим менен даңмолла Мәтжан,
Бизден бетер қапа болды, яранлар.

Молла Мәтжан кетер болды базарға,
Менде қыялландым косық жазарға,
Ол да кетти, бизде түстик гүзарға.
Сейил ирадасын¹ қурдық яранлар.

Әйтеке, аралбай, ешкили, туўбай,
Барған жерим Ораз улы Бегалай,
Бийабырай қылмай сақлай гөр қудай,
Бегалай сарыда жаттық, яранлар.

Шайырдың тилинде кәдир жаббары,
Үйинде бар екен еки бийзары,
Бийтап екен Бегалайдың Гүлзары,
Нахоштың ҳалынан сорадық, яранлар,

Моллалардан тумар алып тақтырған,
Тәуиплерге бес-алты күн бақтырған,
Ешки сойып, өкпе менен қактырған,
Келле-басын бизге асты, яранлар.

Бегалай бизлерге қарын писирди,
Не кылсын, бийшара, барын писирди.
Бир саат қайнатпай жерге түсирди,
Шорпа ишпей гүртик жедик, яранлар.

Нәр еткен соң ҳәмме турдық шертектен,
Әнсана айтып, сөз баслайын ертектен,
Үйдиң иши толып ҳаял-еркектен,
Адамлар жәм болып келди, яранлар.

¹ И р а д а с ы — нийет етиуі.

Шайыр сөзлемекке сөзин таппады,
Буу не бақас қауазымыз шыкпады,
Мәгар бизге қарын-шорпа жақпады,
Қауазым байланып қалды, яранлар.

Дилим деген бир баксысы бар екен,
Куры қауаз, сазға гириптар екен,
Дуу теңге байрағы, өмири хор екен.
Баксының қалыны көрдик, яранлар.

Өзи қақай, еки белбеу бууыпты,
Сол оаланы қандай кемпир тууыпты?
Ертеңги чайыны бермей қууыпты,
Баксының қалыны көрдик, яранлар.

Андын сонра бизлер қақайға ерип,
Сейил еттик жақсы-жаманды көрип,
Қазаяқлы, қытай бий Әбдишерип,
Биз үйине мийман болдык, яранлар.

Мийман болдык Әбдишерип үйине,
Гүрриң бердик, байы менен бийине,
Ақыл адам түсер гәптин жүйине,
Бийақылға тәсийр етпес, яранлар.

Бир жигит келипти аралбайман деп,
Мен соны қайтардым баралмайман деп,
Мүбәрек жамалын көреалмайман деп,
Сабыр қылып сонда жаттым, яранлар.

Баксы айтты рады деди аралбай
Және ойладым, тура алмаспан баралмай,
Жолдасым минбеге көлик табалмай,
Дилекеге хузир қылдык, яранлар.

Дилимнің бар екен жалғыз байталы,
Мингесип баксыға барып қайталы,
Көрип-билгенимди келип айталы,
Хузирханлық көп өтиндик, яранлар.

Зорға берди байталын Дилеке мурын,
Әшқара етсем сүтхор байлардың сырын,
Кетирип атландым кеуилдің кирия,
Аралбайға келип түстик, яранлар.

Келсек аралбайда баксы жоқ екен,
Баксының бурынғыдай накшы жоқ екен,
Тыныш жатканымнан жақсысы жоқ екен,
Қапа болып, қайтар болдык, яранлар.

Шәшмә барабардур акқан булаққа,
Ғаўазым жағалды ҳәр бир қулаққа,
Баксы қыдырып кеткен екен шунаққа,
Биз анық кейнинен бардык, яранлар.

Барсак, айтып атыр баксы „Ғәрипди“
Ғәптеде айтады жалғыз ҳәрипти,
Бирақ сөзи адамларға тәсир берипти,
Аның ҳәм ғаўазы қалды, яранлар.

Сол ақшам мен болдым қыпшақ аўылда,
Жүўери жығылған жаман даўылда,
Жақсы адам турар үәде-қаўылда,
Жаманның үәдеси болмас, яранлар.

Улманай билезик, үлем бир теңге,
Нәғматулла, Юсип қызларға женге.
Мен адам таппадым солардан өнге.
Сонындай тамаша болды, яранлар.

Оннан шығып сапар еттим аржаққа,
Күн батпай жетсем деп байты қыпшаққа.
Келип қондык Нурымбеттей ғошшаққа,
Биз үйине, мийман болдык, яранлар.

Хожамети ел қыдырып жүр екен,
Мустапасы белин теўип тур екен,
Алламурат бир белгили сур екен,
Түсип көрип қорқып кеттик, яранлар.

Андын қайта бердик аршан үстинен.
Баяз жаздым нәкеслердиң қастынан,
Жөнекей қайрылып Сартбай балаға,
Тамақ жедик мақсым қыздың дәстинен.

Аннан шығып барып, жағысқа түсип,
Емберген менен ойнап-күлисип,
Дарғанын нанын жеп, чайыны ишип,
Және әйтекеге бардык, яранлар.

ҚҰС¹

Тай басқан екен қусынды,
Кудай куртыпты пысынды,
Үйренген әдет қалама,
Көтеребер мушынды.

Боз көлдың бойын жағалап,
Путама пута сабалап,
Өле қалды ма қусыңыз
Не қылайын табалап?

Түлетип қусты арықтан,
Қәлпелер жаман тарыққан,
Қырғауыл-қоян не хәжет?
Шымшық услай бер жарықтан.

СУЛТАН ҚАҚАЙ

Елинде барма екен Султандай қақай,
Қангты ылақтырар оңлы-солақай,
Жүрген жери түйе басты талапай,
Бундай қақай хеш ұақ болған еместі.

Қызлардың алдында чайнек бермеген,
Қыз-жигиттин қатарында көрмеген,
Қақайдың изине хеш ким ермеген,
Жекке шауып бәйги алған еместі.

Айтта-тойда ылақтырар теңгени,
Дүнья менен қаратады жеңгени,
Бир қыздың палынан татып көрмеді,
Мениң бул сөзлерім жалған еместі.

Қызлар жегер гүл мыйыклы арбаны,
Қайда барса сонда қанттың қырманы,
Қақайдың қалмады қурып дәрманы.
Буындай хәм қыял болған еместі.

Қыздың билегінде алтын билезик,
Бармағында барды тилладан жүзик,

¹Йеке мақсым деген ат шабыұға хәм қус салыұға ышқыпаз болған. Ол телерине исенип, қусына карамаған хәм қус арықлықтан өлип қалған. ы көрген шайыр усы косықты шығарған.

Бул кақай кетпейди үмитин үзип,
Қызлардың кейнинен қалған еместі.

Қызлардың изинен қақай қуўыпты,
Бул баланы қандай кемпир туўыпты,
Баяғы демлеген чайы суўыпты,
Куйының басына келди, яранлар.

Куйыға бир демлем чайын салыпты,
Суўшылардың қабақларын алыпты,
Отырыспасы туўарылып қалыпты,
Сонындай тамаша болды, яранлар.

Өлсемде бермеймен дер куйыдан суўды,
Келген қыз-жигиттиң бәрін де куўды, —
Шашақлы мәдели белбеўин буўды,
Куйының үстинде жатты, яранлар.

Отырыспасы суў табалмай қаңырады,
Байы менен бийи буны анлады,
Кақайды шақырып сөзин тынлады,
Султан с-зи ырас деди, яранлар.

Қызлардың қасынан буған жай берди,
Алдына бир чайнек қантлы чай берди,
Тойдан үлес бул қақайға пай берди,
Қыз алдында шалқып жатты, яранлар.

Қызлар басын хайўанкаслап отырған,
Ортаны бул қақай қантқа толтырған,
Барлығын қарж етип Султан болдырған,
Кисесинде бир шайы қалған еместі.

Енди бул қақайға қыйынлық туўды,
Хәдден сап болған соң бул тойдан куўды,
Султан қашты, қызлар салды қыйкыўды,
Сендей ақмақ хәргиз болған еместі.

СЫДЫҚ ПЕНЕН АТТЫҢ АЙТЫСЫ.

Ш а й ы р: — Алған едим, жаныўар,
Жорғалап шаўып жүрер деп,
Тайдан ғунан жасында,
Алшаңлап басып сүрер деп.

—Алып един сен сатып,
Шыдай алмай бул күнде,
Жан ашыўын мен тартып,
Күндизги жүргениң қайтейин,
Ақшамлар жүрдиң түн катып,

йыр: —Алып едим ҳәл берип,
Жигирма бир тилла пул берип,
Арадағы дәлдалға,—
Шириккенени мол берип,

—Алсаң саған не қылдым,
Бурынғы ийемди сағындым,
От пенен жемнен қағылдым,
Сен алғалы, шайыр жан,
Куў казыққа танылып,
Жүрер жолдан жаңылдым.

ҚАЗЫ МӘҰЛИК БЕКМУХАММЕД УЛЫ

(1885—1950 жж)

ЖАСАРҒАН ИЛҰАМ.

Жолдасларым Қарақалпақстанның,
Таза ҳауасыны баян әйлейин,
Ишинде көгерген бағы бостанның,
Таза қаласын баян әйлейин.

Көшеси қыябан қатара терек,
Түрли ағашы бар бәриси керек,
Мысалын қыдырып таппадым дерек,
Бағы—бақшасыны баян әйлейин.

Бағларын бир неше бағманлар бағар,
Түрли мийўасы бар жанына жағар,
Ортадан Қызкеткен мәўжиреп ағар,
Эмиўдәрьясыны баян әйлейин.

Келин—қызлар тиси инжи—дур шығар,
Аўзындағы шыққан жақты нур шығар,
Карап көрсем аның өзи хұр шығар,
Қәдди-зийбасыны баян әйлейин.

Ыссы емес, сууық емес ҳаўасы,
Назы-нағметлери, налдын ҳаўасы,
Еситсениз ҳәр күн нағман наўасы,
Заўкы-сапасыны баян әйлейин!

ШЫМБАЙ БАЯЗЫ

Әй яранлар, енди бир сөз баслайын,
Еситинлер тәрийпини Шымбайдың,
Бәрше кыз—жаўаннын кеўлин хошлайын,
Бир—бир баян етип елин Шымбайдың.

Улықлары оқыр ҳақның санасын,
Сонра айтып өткенлерге дуғасын,
Нәзелімлер тағып тиллә жығасын,
Перийзаттек қызлары бар Шымбайдың.

Яз болса йигитлер атларын бақар,
Ат мойнына лағлы—маржанлар тақар,
Ғаним көрсе тәндин башыны қақыр,
Рустем киби йигитлери Шымбайдың.

Саўаш күни минер бедеў үстине,
Тилладин қамшыны алып дәстине,
Жанын қыяр ылақ шаппақ қәстине,
Шабандоздур йигитлери Шымбайдың.

Қәдди бойы серўи талды гөзлеген,
Ибә билен қашын қағып сөзлеген,
Ләбин тислеп йуз мың жилўа әйлеген,
Шийрин сөзли қызлары бар Шымбайдың.

Мәстана наз әйлеп ләбини тислеп,
Салланып сыйпанур белини услап,
Ғошшақ йигитлерниң ўактыны хошлап,
Таўыстек таранур қызы Шымбайдың,

Қадди шамшат киби беллери нәзик,
Қолларында ҳинжу қаслы билезик,
Көзлери мәстана, қашлары язық,
Қамар юўзли қызлары бар Шымбайдың.

Шекилген имладек қашы қарасы,
Йузивде шалынур зулпы зиясы,

Шамши камар киби хусни-зибасы,
Сонындай кызлары бар Шымбайдың.

Йигитлери шиқар бедеу ойнатып,
Жем орнына ақ набатты шайнатып,
Кыз хәм жауанлардың ишин кайнатып,
Ылак ойнар йигитлери Шымбайдың.

Майданда салланур гүл-гүл әлұанлар,
Гүрес майданында урған жәўланлар,
Қураш тутып, байрақ алып палұанлар,
Шады-қуррам тойлары бар Шымбайдың.

Хусни жамалыны көрген гирипдар,
Жамалын көрмеген болур бийқарар,
Иранида болур кешалар бидар,
Шундек ашық-машуқлары Шымбайдың.

Кыз-йигитлер барша мәжлислер курар,
Кими қашын қакып, көзлерин сүзар,
Сийнасидан бир йуп алманы узар,
Әнжирли-анарлы бағы Шымбайдың.

Дәстүр шулдыр: шаҳри Шымбай елинде,
Яман сөзни хасла алмас тилине,
Қызлар алтын кеса алып әлине,
Йигитга узатур қызы Шымбайдың.

Шарапны узатар төзимин айлап,
Әдеп-икрам билан йигитин сайлап,
Хош тақаллум билен бүлбилдек сайрап,
Шийрин-шәкер кызлары бар Шымбайдың.

Он төрттен көринген айдек йузлары,
Қаш тагида ойнар қара көзлари,
Берган шарабыдек шийрин сөзлери,
Мәхитабан кызлары бар Шымбайдың.

Кыз-жауанлар тойға қосар арбаны,
Қулағына салып тилла сырғаны,
Ұаслына жеткеннің болмас әрманы,
Қәлем қашлы қызлары бар Шымбайдың.

Сап тутып тоқтатар кызлар арасын,
Йигитлери сүрип өтер жөрғасын,

„Төрәм“ дейип қызлар айтар җармасын,
Қара қашлы қызлары бар Шымбайдың.

Гүлдек болып җайтта-тойда сайланар,
Дәл-көксине тиллә җәйкелин тағар,
Йигит көрсә ымлап қашыны кақар,
Қызы йигит билен ойнар Шымбайдың.

Беллерига шалып турма мадалы,
Кеше күндиз айшы ишрат тутқаны,
Йигит билен дәуран сүрмек әрманы,
Тиллә җәйкел тағар қызы Шымбайдың.

Мысрдан раўаждур, Шымбай қаласы,
Жорға жүрмел минер гүллән баласы,
Ат шаппаға кеңдур аның даласы,
Шуныңдайын еллери бар Шымбайдың.

Бойны ики гездур, бели бир кушақ,
Бедеў минер жипек көкекше шашақ,
Кекиллери мисли гүргенли шашақ,
Он жети гез атлары бар Шымбайдың.

Барсаң қыдырыспаға аның елине,
Бүлбил етип қондырарлар гүлине,
Көзиң түссе қызларының жүзине,
Перийзатдек қызлары бар Шымбайдың.

Бир ели бар аның бақанлы аршан,
Тамашалар көрер барсалар җәр жан,
Дәстурханы билан алурдар мийман,
Шуныңдек ерлери бардур Шымбайдың.

Аның ўаспин язсам қағаз йузина,
Нешше қызлар ара берер өзина,
Көзиң түссе қызларының көзине,
Ядыңыздан шықмас ели Шымбайдың.

Тәниң титрар ақ йўзларын көргенде,
Ләбин тишлаб, белин қушып турғанда,
Гүлдің нәзик ләбларини сорғанда,
Шийрин-шакар қызлары бар Шымбайдың.

Сайыр етмаға Шымбай елине барсаң,
Жаннети җүр киби қызларын көрсаң,

Бир күнша көринмас мың күн хәм юрсаң,
Қызыл яшыл кийер қызы Шымбайдың,

Перийлар уялар хуснини көрса,
Кеша раўшан болур майданда юрса,
Мушки хиди келар янида турса,
Гуландамдек қызлары бар Шымбайдың.

Бәрше елден агла Шымбайдың ели,
Қызлар бар қылдан ингишка бели,
Сөзлесе ярқырар дүньянын йузи,
Хош қылық, бир сөзли қызы Шымбайдың.

Кийгени лаладур, беллери назик,
Әлида билазук, бармақта юзук,
Хәр бир айтқан сөзи беш йилға азык,
Шийрин сөзли қызлары бар Шымбайдың.

Өнирине тилла хәйкел тағылған,
Көрген йигитлериниң бағры яқылған,
Геўишине тилла мыйық қағылған,
Хош қылықлы қызлары бар Шымбайдың.

Кегейлиден суў ағады барқ урып,
Суў дигирман айланады шарқ урып,
Бир ай сейил берер дәрўазлар курып,
Ат көтермес йигитлери Шымбайдың.

Отырған жеринде хәўлиси қатар,
Қызлары Шымбайдың саддибе тутар,
Гөззаллықты бир-биринен арттырар,
Шуның киби дәстүрлери Шымбайдың.

Мудам саўбет әйлер саўбет ишинде,
Хәр күн сайыр әйлер язы-қышында,
Әйне шағы он төрт-он бес жасында,
Қара көзли қызлары бар Шымбайдың.

Ол кара шашлары белине түшкен,
Жүзлери алмадек қызарып пишкен,
Өлгенше умытпас белинен кушқан,
Алма йүзли қызлары бар Шымбайдың.

Бир тийреси он төрт урыў дийерлер,
Қыз жаўаны қызыл қамка кийерлер,

Көрген йигитлердин иши күйерлер,
Салланып сыйпанар қызы Шымбайдың.

Және бир тийреси қытай хәм қыпшақ,
Қызлары бар узын бойлы, кең қушақ,
Шаш баўлары бардур йипектен шашақ,
Сәрўи бойлы қызлары бар Шымбайдың.

Әнди бир тийресин маңғыт-кенегес,
Улуғлар етипдур ана бир ҳаўас,
Гүлли кеўиш кийгенлери зер липас,
Қызыл-жасыл кийер қызы Шымбайдың.

Аршан билән шаҳри Шымбай арасы,
Анда бардур қыз баланың сареси,
Зия зұлпи қашларының қарасы,
Қалем қашлы қызлары бар Шымбайдың.

Көрген йигит шәҳри Шымбай еллерин,
Ақылы кетип айта алмас сөзлерин,
Көрсө бийхуш болар айдай йүзлерин,
Шийрин тилли қызлары бар Шымбайдың.

НЕ СӨЗДУР

Әй яранлар, ярдың васфын сөзлесем,
Қалем қаштың қарасына не сөздур,
Кесип-кесип қара бағрым дүзласам,
Сийнелерим ярасына не сөздур.

Атыны сорасаң Райхан төре,
Хәр ким ашық болса бахтынан көрер,
Мереке-мажилиске барса ҳар ере,
Аның ақылы данасына не сөздур.

Шаҳри Шымбай ишре екке бир өзи,
Мисли шәмши қамар аның гүл йузи,
Өликке жан берер хәр айтқан сөзи,
Сөзлериниң мазасына не сөздур.

Райхан пәрий деп коймышлар атын,
Өңиринде тилла хәйкел манатын,
Сайир етсен шаҳрин хәмде елатын,
Болған мәнзил мәканына не сөздур.

Шың қобызлы қыз-жауанлар саз етер.
Йуз мың әлұан-жилұа бирла наз етер,
Қарғаса қыс, жарылқаса жаз етер,
Хүким қылған патшасына не сөздур.

Йигитлик мудама яздур, қышы йок,
Халық ишинде атасындай киши йок,
Өз ҳалына ҳеш ким билен иси йок,
Тәлим алған устазына не сөздур.

Баяз яздым халық ишине таратып,
Кеше-күндиз аның атык яд етип,
Қызын мунша хүриу перийзат етип,
Муны тууған анасына не сөздур.

Бул баязды бастан-аяк еткарип,
Халық ишине жайған тегис жеткерип,
Мунша сөзди баяз етип питкерип,
Муны язған молласына не сөздур.

Алтын билазигиң билек талдырмас,
Душману-достына сырын алдырмас,
Хош милайым ҳеш бир көнил қалдырмас,
Ақыл билан данасына не сөздур.

Бир мини йок барлық ағза тәнинде,
Үәде берсен, күндиз яки түнинде,
Азап шегип қыстың қатты күнинде,
Шеккен жәбириу-жапасына не сөздур.

Кудайым сақласын бәледен аман,
Айралық өмирлер өлимден жаман,
Көзим яшын сыя қылып бир заман,
Язған хатым сиясына не сөздур.

Йолында фидаман мудам акыу-зар,
Бир заман көрмесем болур бийқарар,
Сен мана болғайсаң ақыр сәуер яр,
Қәлем ушлап язғанымна не сөздур.

ГИРИПТАР ЕМДИ

Арзымны ешиткил перийлер шахы,
Жолында болмышам интизар емди,
Бәлки дерем сени палектиң махы,
Кешше күндиз ишим ахыў зар емди.

Бир неше күн болды түстин ядыма,
Сәўмишам мен сени кеўил шадыма,
Енди емлетпесем шу күн дадыма,
Яхты жаҳан көзлеримде тар емди.

Нешук шад болмайын сен ярны көрип,
Илтифат етпесең ҳалымны сорап,
Узақтан көринип күлимсип турып,
Алдын меннен инан ықтыяр емди.

Нешук сабыр етермен йоктур илажы,
Перийзат әҳлийдан алыпсаң бажы,
Шахлар сени әйлер басына тажы,
Яне бүгин сенде көңлим бар емди.

Рана дуруп йузың қаддиң бәркамал,
Көзлерин шаҳладур ўашларын ҳилал,
Кудайым ҳаққына бермесин заўал,
Тапмадым сен яңлы сәўер яр емди.

Бурын бир әнтек күн бана яр олдым,
Сонра бир нешше күн интизар олдым.
Бир күн айра түшип патқумар олдым,
Тапмадым сен яңлы сәўер яр емди.

Көк шайы кемзалын түшмиш өзине,
Ҳәр ким бенде болур айтқан сөзине,
Бәлки сениң ҳәр бир басқан изине,
Беглер, бегзадалар қарийдар емди.

Өзим ҳәр жайдаман кеўлим сенде дур,
Сендин көңил узмен жаным тәннедур,
Шымбай ишре ҳәр кимсана сеннедур,
Айрықша мен сана гириптар емди.

Көз ушыдан ақлы-ҳушым алурсаң,
Бул мениң жанымға отлар салурсаң,

Бағрым ашып көрсем җайран қалурсан,
Бағрымда мудама от янар емди.

Сорасам он сегизде дейдилер яшын,
Җәм қыялап қарап қақарсаң қашын,
Күлимсип тербеттиң сен маңа башын,
Сабрым алып қылдың бийқарар емди.

Бурын җалым сана малум эмасму,
Арзы зарын қалай ярым демесму.
Ғамда қалған ярдың ғамын жемесму,
Мен сениң жолында ақыў зар емди.

МЕГЗЕТТИМ

Тәрийпин айтайын, гүл йузли дилбар,
Лали-ләбиң бадахшана мегзеттим,
Зулпына такылмыш баҳасыз гаўҳар,
Гөя меҳрин зарафшана мегзеттим.

Шамши-камар дерлер сениң йузинни,
Канту-асел дерлер айтқан сөзинни,
Жаҳанниң сәрүери дерлер өзинни,
Бойың сәрүйи хурамана мегзеттим,

Адам нәслимусан яки перийзат,
Ақлымны алурсан рангимни барбат,
Кашларың қыйылмыш көзлериң жаллат,
Сөзлериңни шекер-балға мегзеттим.

Мәгәр он төрт-он беш аның яшлары,
Мың түменге арзан алтын баслары,
Җәр жағында сәккиз бурым шашлары,
Йузиң мисли тәр ғумшаға мегзетгим.

Ялғаншыда җеш дағы жоқ гөззалсаң,
Йуз мын әлўан жылўа менен сәзлерсең,
Дилўарлық бабында мисли бұлбилсең,
Йузлериңни мен перийге мегзеттим.

Билакиңде бардур алтын билезик,
Бармақларда бардур тилладан йүзик,
Кашларың қәлемдур, беллериң нәзик,
Бойың сәрүйи хурамана мегзеттим.

Жилўа билен кәдем басып йүришиң,
Наз етип қайрылып қарап күлишиң.
Бойларыңны Шасәнемге мегзеттим.

Ышқ етип мен яздым сениң тәрийпин,
Айтып ада болмас сениң тәўсийпин,
Ялған емас шудур сениң тақықын,
Қыйылған қәлемге қашың мегзеттим.

Тырнадек йүришли, тоты турышлы,
Қаршыға қуш яңлы бойны бурышлы,
Бүлбилдек хош ҳаўаз билан күлиши,
Лағлы-ләбин зарафшана мегзеттим.

Безелмиш шул дилбар қырмызы гүле,
Зулпы накқашына шашы сүмбиле,
Мегзеймиш ҳаўазы шайда бүлбиле,
Қәдди бойың Зулейхаға мегзеттим.

ЯДЫМА ТҮШТИ.

Бағдан шыққан алма яңлы йузиңнен,
Айланурман кара наркес көзиңнен,
Садаға болайын айтқан сөзиңнен,
Аселдек сөзлериң ядыма түшти.

Қылыштайын қыйылуштур кашларың,
Хинжи дейин тизилмишдур тишларың,
Ҳәр тәрәпте он төрт өрим шашларың,
Қәлемдек кашларың ядыма түшти.

Бир барна перийзат гүллер қырманы,
Ышқында пәрўана әйледин мени,
Яд етип тәрийпин әйлейин сени,
Қара қаш перийзат ядыма түшти.

Ышқында мен бир қызыл гүл лаламан,
Әрман билан айра түшиб бараман,
Мен билменем, я күйемен, жанаман,
Қара көз Сарбиназ ядыма түшти.

Нәйлермен айралық пәлектиң иши,
Не саўдаға түшер өлмеген киши,

Ашықлар йығлашып ақар көз яшы,
Айралықтың дәрти ядыма түшти.

Мен мудар йығларман ярның дарында,
Булбил сайрар гүл ашылған шағында,
Алма тердим шул ярымның бағында,
Алмадек йүзлерин ядыма түшти.

Қарақалпақ ишре шығыпты бир гүл,
Йүзлери алмадек, шашлары сүмбил,
Арыз-қалым баян еттим өзін бил,
Алма йүзли ярым ядыма түшти.

Таза гүлдек ашылады йүзлерин,
Қашынның астында ойнар көзлерин.
Шеккерден шийриңдур айтқан сөзлерин,
Шул сөзлерин мениң ядыма түшти.

Көзге елеслейди мәнзил-мәканың,
Айралықта қалдым болмай имканың,
Йуракда қан толып қалды әрманың,
Қара шаш перийзат ядыма түшти.

АҚЛЫМ ҚАЙРАНДУР

Эй яравлар, бир пәрийини йузинин,
Хусни рағнасына ақлым қайрандур,
Бадам қапағына, наркес көзинин,
Шашми шақласына ақлым қайрандур.

Гүл йүзи мегземиш алма-амара,
Қар сурма шекиллиш шашми камара,
Бир баяз айтайың десем шул яра,
Хатым имласына ақлым қайрандур.

Перийзатлар ишра екке бир өзи,
Жаныма рақатдур дәр айтқан сөзи,
Кирпиги қанжардур жан алур көзи,
Қашы қарасына ақлым қайрандур

Ярға ашық болған сырны гизлемес,
Аны көрген өзге ярым излемес,
Яманға душ келсе дәрғиз сөзлемес,
Әдеп-иқрамына ақлым қайрандур.

Излесен тапылмас жумла жаҳаны,
Шул перийзат яңлы қашы қаманны,
Бир көргенде билур яқшы-яманны,
Әдеп-икрамына ақлым ҳайрандур.

Саккиз ҳариптен питер исми-шарипи,
Шаҳри Шымбай ишра йоқдур ҳабийби.
Бул баяздан баштан-аяқ тәрийпи,
Сығар-сығмасына ақлым ҳайрандур.

Бир ҳарипли „Я“ турыр яндырды бизни,
Ҳәр ким ықлас етер көрмеге сизни,
Хеш ана туўмады шул яңлы қызны,
Көнил саўдасына ақлым ҳайрандур.

Сорасам он бесте дейдилер яшын,
Күлимсип тербетер ҳәр лаҳзе башын,
Хәм қыялап бақып, хәм қақар қашын,
Шашми шаҳласына ақлым ҳайрандур.

Баўвар етмес гаўҳаримни қанымны,
Кирлиги қанжардур төкар қанымны,
Ҳәр сөзине берсем шийрин жанымны,
Етмас баҳасына ақлым ҳайрандур.

Қәдир көшесинде анадан туўған,
Ҳаўазасы жумла-жаҳанға толған,
Кәмалға келтирип тәбият қылған,
Ата-анасына ақлым ҳайрандур.

Өзи бир перийзат йок тени-тайы.
Үстиңе кийгени дарайы-шайы,
Отырыўы Шымбай мәскени-жайы,
Мәнзил-мәканына ақлым ҳайрандур.

Түнди раўшан етер хусни-жамалы,
Сәрўиге мегземиш қәдди-камалы,
Мадалы түрмели йипек румаллы.
Атлас қамқасына ақлым ҳайрандур.

Шул яңлық перийзат йигитке керек,
Яғлы пәтер, катламалы нан шөрек,
Саеки мөжене, нуқыллы ерик,
Палу-шербетине ақлым ҳайрандур.

Ким аңа душмандур, болсын гириптар,
Шул пәрийге игам болсын мадеткар.
Бул Шымбайдың сондай перийзаты бар,
Шымбай қаласына ақлым ҳайрандур.

Ким жәбир етсе ана сабыр етип көнер,
Ҳәр киси сабыр етсе ойнайып күлер,
Үстинде липасы мын әлұан-дөнер,
Кийген липасына ақлым ҳайрандур.

Фархат болып мен таўларны қазалмай,
Мәжнүн болып саҳраларны гезе алмай,
Шул периге йукса баяз язалмай,
Елниң гаўғасына ақлым ҳайрандур.

Мен истедим көринбеди көзиме,
Я пәтиўа бермей айтқан сөзиме,
Гаҳи келсем, гаҳи келмей өзиме,
Көңлим қапасына ақлым ҳайрандур.

Мен излеппен сиздек шамси маҳини,
Шынмашын, Қытайы-Қотан шаҳыны,
Тыңлайды деп бир бендениң аҳыны,
Арзым битмасына ақлым ҳайрандур.

Яр болмаса заўқы-сапа керакмес,
Бәлки, пәни дүнья маған керакмес,
Сизден өзге ҳеш бир дилбар керакмес,
Арзым етмасине ақлым ҳайрандур.

Бир ҳарпи АЛПдур, алим, етмади,
Өзге ярға ҳәргиз кеўлим кетмади,
Ышқы дәрти йуракимда битмади,
Сийнем ярасына ақлым ҳайрандур.

Бир ҳарпи ҚАП турур, қайрылып қарап,
Ерте турып зия-зулыпларды тарап,
Мениң бир даўасыз дәртиме ярап,
Дәртим даўасына ақлым ҳайрандур.

Бир ҳарпи САЎ турур, всалин көрсем,
Ядымнан шықмайдур отырсам-турсам,
Лаҳза қарарым йоқ көрмейин юрсам,
Көңил қапасына ақлым ҳайрандур.

Бир Һарпи ТЕ турур, таўбе сөзине,
Өзге пәрий көринбестур көзиме,
Ялған деме иван ошбу сөзиме,
Сөзим қатасына ақлым Һайрандур.

Бир Һарпи ЖУМ турур, раўшандур жаҺан,
Көрген қылғусыдур жаныны Һурбан,
Бул айтқан сөзлерим бийшақ бий гүман,
Дәрттиң даўасына ақлым Һайрандур,

Бир Һарпи А.ПДУР, елат излемес,
ПинҺаны сырларын мендин гизнемес,
Мереке-мәжлисте бийжай сөзлемес,
МеҺри-ўапасына ақлым Һайрандур.

Бир Һарпи НУН турур, налышым етмәс,
Милайым сөзлери ядымнан шықмас,
Билманем ол ярдын Һеш арзым питмас,
Баўар қылмасына ақлым Һайрандур.

ҚУШАЙДЫ (ОҚШАЙДЫ)

(баяз)

Әй яранлар, шаҺри Шымбай ишинде,
Бир пәрий дүньяға келген кушайды,
Ҳәр ким көрсе ол дилбарды түсинде,
Көңлине йүз әрман енген кушайды.

Көйлегя дарайы өңри моншаклы,
Басында түрмеси тилла шашаклы,
БаҺрамлары бардур алтын шашаклы,
Бир дилбар дүньяға келген кушайды.

Шымбайда Жумагүл қыздын шайдасы,
Журт сораған Хийўалының төреси,
Таза маҺремлери мәлим сереси,
Алардын зияда болған кушайды.

Сақуда Назлыхан, Шомақта Айжан,
Уйғырда беллидур аты Бийбижан,
Хожели шаҺринде назлы Шүкиржан,
Алардын зияда болған кушайды.

Яўмытта Зияда, шаўдырда Уғыл,
Үргенчте Енежан йүзлери гүл-гүл,
Хийўада Шахсанем шашлары гүл-гүл,
Алардын зияда болған кушайды.

ҲЕШ СӨЗИМ ЙОҚТУР

Тербенип йүргенде таўыс йүришли,
Тоты қушдек шақалақлап күлиши,
Қаршыға куш янлы мойның бурышлы,
Ушып-қонғанна ҳеш сөзим йоқтур.

Йолдашымды йол үстинде қалдырып,
Турдым дәрўазада мойным талдырып,
Ышқы отына йурак-баўрым яндырып,
Алған мийманына ҳеш сөзим йоқтур.

Барабилмем десе өзи келмесе,
Мен өзим барыўға ҳеш ким билмесе,
Барар едим дәрўазасын илмесе,
Илип ятқанына ҳеш сөзим йоқтур.

Үйиңе икки барып тапмадық сизни,
Ялған ўәде билан байлапсыз бизни,
Бизлер ҳәм көрип ек бир неше қызны,
Мунша болғанына ҳеш сөзим йоқтур.

Кеше мийманым бар болмас демедиң,
Яки саған кеўлим толмас демедиң,
Бүгин сабыр әйлесин өлмес демедиң,
Бул берген пәнтинге ҳеш сөзим йоқтур.

Қәдди алып шамдур, беллери нәзик,
Билакта билазик, бармақта йүзик,
Ҳәр айтқан сөзлериң беш йылға азық,
Перийзатлығына ҳеш сөзим йоқтур.

НЕДУР ГҮНАЙЫМ?

Әй яранлар, ядыма бир перийзат,
Енсе ҳәм енбесдур недур гүнайым,
Мен муншама қайғу-ғамлардан азат,
Болса ҳәм болмасдур недур гүнайым?!

Әуелден билмедин анлап өзимни,
Йолларына гирян еттим көзимни,
Қулағына айтқан нешше сөзимни,
Тутса хәм тутмасдур недур гүнайым?!

Өзи бир дилбардур жахан сарўари,
Сийнесинде лағли-маржан гаўҳары,
Мен өткен көшеден хәргиз ол пәрий,
Өтсе хәм өтмесдур недур гүнайым?!

Мен ана ажизмен сөйлер сөзлерден,
Көргенде суў болып ақмышам терден,
Мәбада шықсам (дус келип) бир жерден,
Йүрсә хәм йүрмесдур недур гүнайым?!

Ақылны лал етти шашми кумары,
Мен ана бендемен лайлу-ниҳалы,
Мени ол яр өзгелердин қатары,
Көрсә хәм көрмесдур недур гүнайым?!

ПЕРИЙЗАТ

Ая, дилбар, намаз жума кешеси,
Анадан дүньяға келдин, перийзат,
Бул дүньяға келип кетти нешшеси,
Ким яқшы, ким яман билдин, перийзат,

Қайсы күни көрдим айдек йүзлерин,
Шул күни тотия қылдым излерин,
Қылық етип қашың билан көзлерин,
Хаяжар билан бағрым тилдин, перийзат.

Сен бир қызыя гүлсең алғым салыпман,
Бир кеса шай өз колыңнан алыпман,
Әдеп-икрамына хайран қалыпман,
Мениң ақыл-хушым алдың, перийзат.

Хүсни рухсарина телмирип көзим,
Янында ол турып билмедим өзим,
Көңлимде бар еди бирнешше сөзим,
Айтпайын бәрини билдин, перийзат.

Сен еурсаң мениң сәўгили ярым,
Хәм алма—анарым, паслы-баҳарым,

Йурсам мадарым йоқдур қарарым.
Туқанмес саўдаға салдың, перийзат.

Өзге ярдың хәўесинен кеширдин,
Алтын касе билан шарап иширдин,
Соңра янған панысымны өширдин,
Бир лаҳза янымда болдың, перийзат.

Ҳам арап ашапте йоқ теңи-тайың,
Шаҳри Шымбай иши мəkаның-жайың.
Нешше айям екен өткен дәўраның,
Бәршесини ҳайран еттиң, перийзат.

Күлимлеп сөз айтып игилтип башың,
Ҳәм кыялап бақып қақарлар кашың,
Сорасаң он сегизде дейдилер яшың,
Сен яна камалға келген, перийзат.

Ҳазер урсам хәмме жаҳан елтирер,
Таҳыйк дилиң гүман жақты елтирер,
Бәлки яқшы билан яман елтирер,
Бийгүна қаныма қалдың, перийзат.

Писте даханынан шийрин бал ақар,
Қайырылып бир баксаң әлемди яқар,
Нешшелер телмирип йолыңа бақар,
Шымбайда бир өзиң болдың перийзат.

Мәжилисте отырсаң нешше қыз билан,
Ҳеш бири барабар келмес сиз билан,
Яки елди билан, йукса йуз билан,
Ортасында ташып-толдың, перийзат.

Насип булиб бир күн маңа яр болсаң,
Бағ ишра ашылған лалазар болсаң,
Бир нешше сөз дедим миннетдар болсаң,
Күлип жуўабыңды бердиң перийзат.

Қайғуўланма мениң дашту-ығбалым,
Ҳәм яна йешиткил бул арзыў-қалым,
Енди улсам мойнындадур обалым,
Бийгүна қаныма қалдың, перийзат.

ҚЫЗЛАР ҚОСЫҒЫ

Тақья тиктим зингер машын ийнеси,
Кеше кеткен шул ярымды сағындым,
Ярымның жоқ еди ҳасла гийнеси,
Кеше кеткен шул ярымды сағындым.

Сыркырайды акқан суўдың сағасы,
Мениң ярым дуйым журттын ағласы,
Мәрт екен деп айтып едим бир сөзди,
Нәмәрт екен, пай, заңғардың баласы.

Кегейли бойына барғым келеди,
Өткенди-кеткенди көргим келеди,
Садаған болайын, гүл йүзли дилбар,
Салланып алдында турғым келеди.

Кегейли бойында ақ гүл питипти,
Ақ гүлди аралап ярым кетипти,
Яман екен Кегейлиниң бойлары,
Яш ғана ярымды ҳайран етипти.

Жамғыр жаўса ерлер бош болур,
Ярым келсе қапа кеўлим хош болур,
Ұдеди яр ўәдесине келмесе,
Қара көзим толып турған яш болур.

Жамғыр жаўса ҳөл болады көшелер,
Бир бала йығлайдур, жаным шешелер,
Ашық мазасын татқан йигитлер,
Түн уйқысын төрт бөледі кешелер.

ОЛ НЕГЕ ДӘРҚАР

Яранлар, дуньяда шани-шаўкетин,
Бир сәўер яр болмай ол неге дәрқар?
Жер жүзин толтырса ҳәм дунья—малын,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәрқар?

Ҳаўада қаршыға, лашын, зақшалар,
Ер йүзинде алтын—гүмис ақшалар,
Ҳәўли-хәрем билен бағы-бақшалар,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәрқар.

Партаўсыз алаша қатма—қатларын,
Маўыт шекпен және нешше затларын,
Жорға жүрмел билен бедеў атларын,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Былғарыдан кийсең мәси-кеўишни,
Ғаш етип жаҳанни билсең ҳәр ишни,
Бәлки. сен яз етсең ҳәр келген қышны,
Бир сәўер яр тапмай ол неге дәркар.

Кийсең әребиден қара шөгирме,
Белине бағласан мадали түрме,
Ҳәр күни әйлесең көзине сүрме,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Кисе-қойнын қағаз ақшаға толса,
Бәлки, сыймай толып-ташып төкилсе,
Ишкениң ҳәмийша қант-набат болса,
Бир сәўгили ярсыз неге дәркар.

Либасларың болса атлас-қамқадан,
Жесең, ҳәр күн алма, әнжир, анардан,
Сарҳаўыз каздырсаң аўўел бәҳәрден,
Бир сәўгили ярсыз неге дәркар.

Гунгара пеш курып, өжире төсетсең,
Айда нешше ящик чайды босатсаң,
Күнде нешше гелле қантты усатсаң,
Бир назлы яр таппай ол неге дәркар.

Колынды үйретип беш атар атсаң,
Кеште раҳатланып төсекте ятсаң,
Дүнья гезип кеўил йошын молайтсаң,
Бир назлы яр таппай ол неге дәркар.

Фарҳат киби таўға урсаң ташыны,
Күн киби әлемни етсең раўшаны,
Бағы сарҳаўызы, гүли-гүлшаны,
Бир сәўер яр таппай ол неге дәркар.

Ителги, сунқарға кийик алдурсаң,
Арғымақ ат шаўып йуртны қалдырсаң,
Минаққашлы көшки—ҳайўан салдырсаң,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Шахсыпа хайўана ойдырсаң накшы,
Жипек ғалы-гилем төсетсең яқшы,
Сазенде-гөенде айттырсаң бақшы,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Жипек мадалыдан байлатсаң белди,
Бағы-бақшаларға шаптырсаң шелди,
Журтка аға болып сорасаң елди,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Паяндоз төсетсең йүрер жолына,
Ел пәрўана болса сағу-солына,
Бәлки, дүнья малды алсаң қолына,
Бир сәўер яр таппай ол неге дәркар.

Әгам дәўлет берсе сениң дәстине,
Гүргенли шал шекпен кийсең үстине,
Хәр ким бенде болса қәдди—дәстине,
Бир сәўер яр таппай ол неге дәркар.

Қазба мақпал тақыя кийсең басына,
Бир неше жигитлер келсе қасына,
Қанту-набат қоссаң ишкен асына,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Әлемни шад етсең жекке бир өзин,
Дури-гәўхар болса хәр айтқан сөзин,
Қараңғы көшени яқтурса йузин,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Арық ақсақалға арна қаздырсаң,
Ақсақал—болысқа буйрық жаздырсаң,
Аты-хаўазанды журттан оздырсаң,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Мың әлўан ашылған гүлшанның гүли,
Бағларда сайраған шайда бүлбили,
Арғымақ ат минсең бәлки дүлдүли,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Алтыннан қынаплы қылыш бағласаң,
Душпанлардың йүрек-бағрын дағласаң,
Бул дүньяда қанша йүрп шағласаң,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Уллыға-кишиге берсең жаўабы,
Дүнья малдың ҳеш болмаса есабы,
Шишмада кабабы ҳәмде шарабы,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Үстиңе қамқадан жаңа тон кийсең,
Гезип нешше-нешше шәхәрлер көрсең,
Суў орнына шекер-шарбатлар ишсең,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Бағлардан терсеңиз алма, анарны,
Сайыр етип тарқатсаң кеўил кумарны,
Дүньяда табылса кеўилде бары,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Дәрьяларға шығып параход минсең,
Жәхәнди айланып ҳәр жерди көрсең,
Душпанды мат етип, досты күлдирсең,
Бир сәўгили яр таппай ол неге дәркар.

Аға-ини сизге қол-қанат болса,
Астыңа мингениң қаназат болса,
Үстиңе кийгениң ҳасыл зат болса,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Бул дүньяда қанша дәўран сүргениң,
Йуртма-йурт ғашт етип жаҳан көргениң,
Сөзимниң ҳасылы тири жүргениң,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Бай болып дүньяда толып-тасқаның,
Мамык төсек, темир кәтте жатқаның,
Тақта бәнт, дүканда таўар сатқаның,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Фарҳаддайын пүтин таўды қазсаң ҳәм,
Күнде нешше қағаз баяз язсаң ҳәм,
Қайғы-әрман билан қанша азсаң ҳәм,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Искеңдердей жердиң жүзин алсаң ҳәм,
Ҳәр күн жетпис еки нама шалсаң ҳәм,
Нешше дәрьяларға көпир салсаң ҳәм,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

Эндамның көк темир жаў-жарак болса,
Мәртебең кушбеги дәм инак болса,
Астыңа мингениң арғымақ болса,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар,

Кәба таўабына сен болсаң хажы,
Бәрше саўдагердин сен алсаң бажы.
Шах болып басына қыстырсаң тажы,
Бир сәўгили ярсыз ол неге дәркар.

БАЯН ӘЙЛЕЙИН

Жигитлери ұатан ушын бас берер,
Жаўды көрсе маңлайына тас берер,
Досларына кеўлин ашып ас берер,
Мейли ұазыйпасыны баян әйлейин.

Колхозшылар пахта егип жүрипти,
Шигит сеўип арба қосып жегипти,
Ғайрат қылып иске көзин тигипти,
Буннан пайдасыны баян әйлейин.

Қарақалпақстан шәхрине кирсен,
Жақсы хызмет қылып мийўасын жерсен,
Хәр адамға мың манат пул берсен,
Жетпес баҳасына баян әйлейин.

ЖАҢАБАЙ ҚАРАТАЙ УЛЫ

(1890—1926-жж)

АҚСҮҢГҮЛ

Ақсүңгил дейдилер сениң атыңды,
Қазаяклы дейди қаслы-затыңды,
Алтынға қаплайын айтқан гәпинди,
Мүбәрек жамалың көрдим, Ақсүңгүл.

Қайраўда байланған жекке ғаз едиң,
Әдиўлеген бир елаттың назы еди,
Хожамурат ақсақалдың қызы едиң,
Мүбәрек жамалың көрдим Ақсүңгүл.

Аксүнгүлдин он жағында ошағы,
Селкилдейди түрмесинин шашағы,
Мың тиллаға арзан дейди кушағы,
Мүбәрек жамалың көрдим, Аксүнгүл.

Қара терен, урықлыны жайладың,
Алдына алпыс мал салып айдадың,
Бир аўыз сөзине бизди байладың,
Мүбәрек жамалың көрдим Аксүнгүл.

Атын Аксүнгүлди, ақсақал кызы,
Айнадан тынықдур сийненниң жүзи,
Яр егпеге қабыл әйледик сизди,
Мүбәрек жамалың көрдим, Аксүнгүл.

Алла несип салса-аларман дедим,
Ұәде еттим айланып келермен дедим,
Йокса әрман менен каларман дедим,
Мүбәрек жамалың көрдим, Аксүнгүл.

АЙЖАМАЛ

Айжамал қыз ақмаянын үстінде,
Қос билезик барды аның дәстінде,
Нешше жигит жүрер аның қәстінде,
Жанымнан жуўдырлап өтсен, Айжамал.

Айжамал қыз әйне он бес жасында,
Мың тиллалық түрмеси бар басында,
Жәллат киби жан алмақтың қәстінде,
Жуўдырлап жаныма келсен, Айжамал.

Айжамалдың бийик екен өкшеси,
Гүл болып ашылар жүрген көшеси,
Перимекен аның туўған шешеси,
Жаныма жуўдырлап келсен, Айжамал.

Айжамалдың буўын-буўын бармағы,
Әдеп билән отырмағы-турмағы,
Қытай екен ол пәрийдің жарнағы,
Жанымнан жуўдырлап өтсен, Айжамал.

Пашшайы тақыяң бар кийген басында,
Бұлбұл болып сайрап тұрсам қасында,

Саған ашық болдым он бес жасымда,
Жаңғырлап жанымнан өтсең, Айжамал.

„Шатыраш көйлегиң бар игри дизиңнен,
Суўға барсаң мен барайын изиңнен,
Зулпыңды қайырып өпсем жүзиңнен“
Жаныма ләззет бер, жаным Айжамал.

Босаға борлатып боз үй тиктирдің,
Шаңарағын сом алтыннан соқтырдың,
Үзиклерин ушығадан жаптырдың,
Ишинде таўланып жүрсен, Айжамал.

АРЗЫГҮЛ

Атаң куйың, енең кепе қытайды,
Хәр кимге бир усыл берген кудайды,
Өнге қыз жулдыздур, сен хәм бир айды,
Он төрт кешесинде көрдим, Арзыгүл.

Атаңыз аталық, атың Арзыгүл,
Тиллерин зибандур, йүзлерин гүл-гүл,
Женгеніз Қатийра, сиңлиңиз Айгүл,
Йуп атқа жүк болар назың, Арзыгүл.

Торы аттың басына дорбасын илген,
Шығайын дегенин усынан билген,
Шәйнек жибергенге он тилла түйген,
Сақыйлық, билгишлик сенде, Арзыгүл.

Жалғыз үй отырдың Тағжапты бойлап,
Хәр иске қол қойдың нәмәртлик ойлап,
Бир нәкес кетипти басынды байлап,
Сол исине хайран қалдым, Арзыгүл.

ДОСЛАРЫМ

Әй яранлар, кулақ салып тыңласан,
Қалай болды бастан өткен дәўраным?
Сөзлеримди халайықлар тыңласан,
Ауыр ис жанымә батты, досларым.

Бола алмадым көп оқыған қарыя,
Хәргиз ислеримде болмай жәрия,

Еситпес кулаққа сөзлерим зая,
Ишимде көп әрманым бар, досларым.

Бул дүнья не болды, кеш бар, ерте бар,
Баяр бәрха деди — „Иске ғайрат сал“
Тассын деди жылдан-жылға қырманлар.
Жилигимнің майын сорды, досларым.

Халқым атандырды Жанабай палұан,
Шақалап ербийсем күнде жүз әлұан,
Хәр күн отырыспа, тойда қыз-жаұан,
Айт, мереке қол усласқан, досларым.

Атын айтсам, әкем аты — Қаратай,
Әдиўлеп өсирген анам Ал ынай,
Елим алтын бесик, тәнде жанымдай,
Тилек бәрха сизлер менен, досларым.

Халықты талаған Баспай қарақшы,
Халықты теспей сорған порхан, шырақшы,
Парқын билиң кимлер жаман, ким жақсы,
Әлхаббызды кудай урсын, досларым.

Душпан менен жекпе-жекке алысып,
Қылыш урып өткір найза салысып,
Еренлер қолласа бирге шабысып,
Шығатуғын күнлер қайда, досларым?!

ҚАЗЫ ИЙШАН

Яранлар, еситиң жалған емести,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан,
Хеш кимсе қазыдай болған емести,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Бир неше сөз бенен айтарман тақлап,
Және дийқан туттың қолында сақлап,
Еки жигит жүрер көзи алақлап,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Дийқаншылық еттин, егин ектирдин,
Дөңин алып ой жерине төктирдин,
Хәр түрли тухымнан дақыл септирдин,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан,

Ала бәхәр сен костырдың арбанды,
Сәскеде келтирдің суйық жарманды.
Айында көрмедик майлы сорпанды,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Қазы ийшан, сақлапсаң бир бөлек ғазды,
Аш болып дийқанлар жүреги сазды,
Қатыны көпшилик, еркеги азды,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Дийқаншылық ектирдиниз бәхәрден,
Қатынларың жалшытпады нәхәрден,
Тур деген бир сәза келди сәхәрден,
Дийқан аштан өлер болды. Қазы ийшан.

Сархауыз жағасы катара терек,
Түсликке бергениң шаппаттай шөрек,
Дийқан бийшараға шийрин жан керек.
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Актубаның аққан суы ылайды,
Еки дийқан бир қосылып жылайды,
Қазы ийшанға шатқан бизди қудайды,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Сархауыз бойында шалқып отырдың,
Дийқанға тәп берип жекиринип турдың,
Мийнет жалшыники, рәхәтин сен көрдің,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Қазы ийшан, минесең әреп ақша атты,
Қатынларың дийқанларды қаксағтты,
Тилиң татлы болса да жұмысың қатты,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Арба менен бердин ала ябыны.
Биз билмедик ол ябынын табыны.
Тыпырлап атқан соң алдык камыны,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Сереке сейсин атың таплайды,
Сыдық мәхремнииз сизди жақлайды,
Әмет балаң не себепли боклайды.
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Бир ат арнап койдың той болса сазлап,
Ұақты байрақ аларман деп аз-азлап.
Жалшылар сырласар ботадай бозлап,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Ақтубаның ортасы атау кумшықты,
Хаялларын бир-биринен сум шықты,
Жай салдырып жылда үйдирдің балшықты,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан

Байрақ атын минсең ол да сенде бар,
Қырық, отыз жыл хәмелдарлық кимде бар,
Тек шықпаған жалшы жайы тәнде бар,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Жыра-жыра Ақтубаның саласы,
Көкке жетер дийқанлардың наласы,
Ойласаң, бизлер де адам баласы,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Той болса үлестен аларсаң пайын,
Юсип дәсе белли оғырар жайын.
Жалшыларға өткен күни ууайым,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Бай баласы жаллық маңғыт дийермен.
Дәртим айтсам ишим жанып күйермен,
Сениңдей ашкөзди дүньяда көрмен,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Әкен Нәдир суұпы, сен болдың қазы,
Дүнья дузғағына курдың таразы,
Сүйгилик жаныңда сәўбети-сазы,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Қай елде дау болса—алар хакын бар,
Зақылдап сөйлеген тил хәм жағын бар,
Ант пенен дууаға қыстар ұағын бар,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Сүйгилигин бир дизеге кондырып,
Ерсили-қарсылы сөзин дөндирип,
Жалшы бийшараны ашқа көндирип,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Куўраған ағаштай ширик исиңиз,
Дийқанларға жаман түсти жиниңиз,
Қыйын болды бизиң көрген күнимиз,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Тындырмай айдаттың бизге арбанды,
Еки теўип бир қыршыттың салманды,
Қайтып көрсетпегей сениң қаранды,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Ақтуба көлиниң бардур қамысы,
Турмыстан сөз айтсам боларсан хәси,
Бизге хеш гәп саған болар намысы,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Думан қала яңлы терегиң барды,
Өзине исенген дәрегин барды,
Өз алдына жеген көрегин барды,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан,

Ашшының, душшының тарттырдың зарын,
Көзиме көрсеттиң дуньяның тарын,
Жаман өтті бизге еткен хазарын,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Бир қайық соқтырып салдың пишенге,
Нәпсинди ашып ийе болдың дүз-кәнге,
Тамақ бермей көмегиңе келгенге,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

Саған дийқан жүрди палуан Жанабай,
Көрген әндийшесин айтты бир талай,
Адам тутар болсан хеш ким жоламай,
Дийқан аштан өлер болды, Қазы ийшан.

ЗЕРГЕР

Атың Жумамурат, хаслың тамғалы,
Берекет таппадың зергер болғалы,
Питкермедин аманатты алғалы,
Ант ишип өтирик сөйлейсең, заңғар.

Әкен жүр үйинде қарызынды төлеп,
Өлгенде қоярлар гөринди бөлек,

Косыкка шығарып қылайын хәлек,
Мудамы өтирик сөйлейсең, заңғар.

Шешен сени мыррық күни туўыпты,
Әкең сени бийзар болып куўыпты,
Көрген адам ҳақым бар деп буўыпты,
Мудамы өтирик сөйлейсең, заңғар.

Әкең Аллақ оның баласы сенсең,
Халық жек көрди бөлек қояды өлсен,
Шыққанда гөриңнен тепкилеп көмсем,
Гөр қысып майданда қаларсаң, заңғар.

Зергер болып хәр бир исти ойладың,
Дүкан ашып төртиншини жайладың,
Бул аўылда кемпир-ғарры қоймадың,
Мудамы өтирик пенен өтерсең, заңғар.

Мәтжар баққал дүканына пул берип,
Әке-шешен есигинде күн көрип,
Алып кеттин жалғыз көрик өңгерип,
Мудам өтирикти сөйлейсең, заңғар.

Карамадың тарлан ябы терине,
Кашып келдің Ешбуғаның елине,
Дозактың түтине урар бетине,
- Мудам өтирикти сөйлейсең, заңғар.

ДӘРБИЙКЕ

Хайт болса минесең гүл мыйық арба,
Астына жеккениң сары төбел жорға,
Қулағында зергер соққан бар сырға,
• Жипек шашбаў қолдан кетти, Дәрбийке.

Шақыртылып бардың Дошан бақсыға,
Шашбаў жойтты деген атың жақсы ма?!
Ең болмаса бир-еки күн таксаң-а,
Жипек шашбаў қолдан кетти, Дәрбийке.

Дәрбийкелер қара талдың астында,
Мамыт бала Дәрбийкениң кастында,
Екинши Хәкимнияз оның дәстинде,
Жипек шашбаў қолдан кетти, Дәрбийке.

АРЫҰХАН

Арыұхан болсаң екеудің бири,
Кетпей ме сол ұақта жүзиннің нуры.
Болар алты батпан жағанның кири,
Сол ұақта ядына түсер, Арыұхан.

Көлдің жарасығы дуўделги қайық,
Ата-анан қалды сениң мунайып,
Сол испеди енди саған ылайық,
Сол ислерің айып болды, Арыұхан.

НУРЫМБЕТ МАҚСЫМҒА

Мақсым ийшан пияз урлап,
Үйине қайтты зырлап,
Сорлы кемпир қалды шырлап,
Айып болды, мақсым ийшан.

Мақсым ийшан, куўрама,
Урлық пиязды туўрама,
Өзине дурыс бола ма,
Айып болды, мақсым ийшан.

ЖИБИН ШЕШИП ЖИБЕР

Көзинің ирини урқан сабақтай,
Арқасының курты майда шабақтай,
Урсаң сес береді гөне қабақтай,
Жибин шешіп жибере бер бул атты.

Жүреді бул ат шығырға ылғап,
Палақпан сыпетте куйрығын былғап,
Еки көзи таң жулдыздай жалтырап,
Жибин шешіп жибере бер бул атты.

ЯРАНЛАР

Урыұдың гүбидин, атың Нарбайды,
Табағың сынбаса кеўлиң тынбайды.
Табағым сынды деп балаң жылайды,
Табақ отқа жанып кетти, яранлар.

Балық майын қойып едің тындырып,
Пышак пенен урдың шетін сындырып.
Сындырдың деп хаялынды бүлдирип,
Табақ отқа жанып кетти, яранлар.

Бул табақтың аты — тостаған, қырма,
Ишине куясан бир шайым жарма,
Табақ соғатуғын устаңыз бар ма?
Табақ отқа жанып кетти, яранлар.

Табақты соқтырдың ақ тал ағаштан,
Сүйегін алдырдың жек-жат нағаштан,
Табақты сындырдың урып билкастан,
Табақ отқа жанып кетти, яранлар.

Табағыңның бир аты бар тостаған,
Майы төгилген соң табақ бос қалған,
Тостағанға Нарбай пышак таслаған,
Табақ сынып уайран болды, яранлар.

Хаялыңа гижинесең бакырып,
Сыртта жүрген адамларды шақырып,
Табаққа кыйналдың, жора, ақ урып,
Табақ отқа жанып кетти, яранлар.

СӘПУҰРА ЖАЙЫЛБЕК ҚЫЗЫ

(1892—1916 ж. ж.)

КӨЙЛЕК

Көйлегім тозғаннан соң, Көйле болып қалғаннан соң, Әли жамау енгеннен соң, Көйлемей жүрмен намыс етип.	Тулымшағым өрилмейди, Өрмеге қолай келмейди, Жаман-жақсы ким билмейди, Көйил өсип иркилмейди.
---	--

Апам шарық ийирип атыр,
Келепли жип толып атыр,
Бүгін бөз жууырып атыр,
Көйлеклик бөз тоқымаға.

КУЎЫРШАК

Куўыршағыма шытақ тақтым,
Ойнайын деп үйден шықтым.
Ойнағандай жолдас таптым,
Аймереке жубай болды.

Куўыршағымның аты Гүлим,
Қайсы сөзге шүлжиң тилим?

Бул қосықты айтқан жол
Айпаршаның қайғанқасы.

Куўыршақ шашын майлад
Биреуін күтә сайладым,
Сайлап болып ой ойладым
Жубайына көрсегпеге.

НЕГЕ?

Шарық ийирсем дус келеди,
Сәхәл табы пәйик неге?
Тусақама теңлеспей тур,
Орау жағы бийик неге?

Зейин етип тап өз мининди,
Биреу айтпай тап жөнинди,
Сақлап өткиз жас күнинди.
Қайғы-қәсирет, күйик неге?

Адамның әжеп пейли бар,
Қай бириниң кең пейли бар,
Турпайысы, әбжили бар,
Тегис емес, түрли неге?

Тегис жүре алмас шағласып,
Бири тийсе, бири ағласып,
Байды көрсе қыйпақласып,
Қай биреуи пәйик неге?

Ишинде дәрт, сырты пүти
От жақсан да шықпас түти
Биреу көре алмай жүрсе к
Ол бирине күйик неге?

Бир-биреуіге аяқ салмақ,
Болған сайын өзи болмақ,
Таздың ғәрези бизди алма
Айналады кийик неге?

Хәр жаздың бир қазаны б
Хәр түннин бир азаны бар
Адамлықтың не саны бар,
Мунша азап, бүлик неге?

Сәпуура дер: сөзлер жазы
Кетпедин бе жолдан азып?
Сөзди сонша тийден қазып
Айтып турсаң жүйрик неге

ОҚЫҰ

Оқып турмыз күнде келип мешитке,
Бала, намыс екен ким қалса шетте.

Жазылған тақтаға хәмме сабақлар,
Оқышылар барып оқып ардақлар.

Әлип десе жумнан хакыйға дейин,
Әлиптен оқыдық та далға дейин.

Тағы түстик сабаққа қайта бастан,
Оны хәм оқый бердик әстен-әстен.

Әлипте жоқ, бе де бір ноқат болар,
Те де еки, се де үш ноқат болар.

Оны хәм оқыдық бастан аяққа,
Оқыў бил деп, молла тутар таяққа,

Бийсен бе, бийасин-бе, бийатур-бо,
Тийсин-те, тийисин-те, тийатур-то,

Муны хәм бир қатар шықтық аяқлап,
Әлипке қайтадан түстик жалақлап.

Еки үтир, еки үстин, еки астын,
Илаж барма, оқыдық қайта бастан.

Қыйын екен, кәйтсек те оқып өттик,
Оқый-оқый барып әбжетке жеттик.

Не дер әбжет, не дер хәббез биле алмай,
Ежәси, сүреси хәш бири қалмай.

Қашан әбжетти шықтық, болды алты ай,
Бәхәр болды, тарқадық ойынға жазлай.

Жазында бос болып, ойында жүрдик,
Болып гүз, жыйналып мешитке келдик.

Мени салды быйыл гүз әпгийекке,
Сүре емес, исим түсти ежекке.

Қыйын болса—хәм оқыдым, билим алдым,
Оңайласты бир азырақ дем алдым.

Он жыл оқып суўпы китабын,
Наўайы, шар китәп шықтым тамамын.

Саўат аштым, үйрендим хат жазып,
Кимселер айтты буны маған азық.

Нашарға оқымақ ылайық емес деп,
Шығарды, оқып қазы болмас деп.

Қылар едим және оқыўға талўас,
Илаж бар ма, делдим, енди болмас.

КЕРЕК

Ақыллыға бийлик даўа,
Бийақылға шырай керек,
Алағайым болсың-болмасын,
Алғанға толған ай керек.

Жигитке дос болсын жанан,
Ақыл хуштан зия-заман,
Зейни өтकिр, шийрин зибан,
Бир түрли шын жубай керек.

Дурыс жүр жолдын қағына,
Шаң түспесин қабағына,
Қызлардың-әм ақмағына,
Маллы ғана жас бай керек.

Еки жақта болмаса муң,
Өмирдің жолы болар оң,
Бул ҳал еки адамға тең,
Кеўиллери жайма-жай керек.

Қыянаттан таза болсын,
Өзи хәм азада болсын,
Иштен туўған дана болсын,
Пайытын гөзлер қолай керек.

Бул ҳал өмирдің бөлеги
Сәхәдәттиң ең кереги,
Ашық мақсеттиң тилеги,
Аўыллары сыбай керек.

Ғаўға болса хәзин болмас,
Менменниң сиз-бизи болмас,
Басқа менен сазы болмас,
Сәўбетлес, жолдас сай керек.

Хәр ким өз намысын ақлап,
Орнынан кетпестей ықлап,
Жайы келсе, әдеп сақлап,
Төменгилерге ырай керек.

Коршаған ўағы думанның,
Ысқырған ўағы сыранның,
Сөзге түсинбеген жанның,
Өткен өмирине „ўай“—керек.

Бардың гүйи апақ-шапақ,
Жоқтың гүйи жалақ-жулақ,
Хәмме күтер татлы тамақ,
Қәрежет ет, май керек.

Билген адам таўып сөзлер,
Хәр ким өз абырайын гөзлер,
Жарлы байғус тамақ ызлер,
Байға сондай малай керек.

Балықшыға керек шолпы,
Аў, жылым, қорғасын, қалқы,
Бир болмас талаптың паркы,
Өз исине қолай керек.

Душпанларын күлдирместей,
Биреўге өзін алдырмастай,
Арықлығын билдирместей,
Ийтке де бийик а ырай керек.

Сәпуўра, қәлем тут, хат жаз,
Орны келди, шығар қаўаз,
Биреўге мол, биреўге аз,
Бизге шыннан абырай керек.

ҚАЗЫ МӘҰЛИК ПЕНЕН СӘПУҰРА ҚЫЗДЫҢ АЙТЫСЫ

СӘПУҰРА

Қазы Мәўлик тәрийпинди ешитип,
Ғайыбана дослық изҳар әйледим,
Дослық рабитасы мәккем болсын деп,
Бир нешше саўалым тайяр әйледим.

Тилин бурра емиш хәм өзин молла,
Кәддин зибә емиш, гүл йүзин рағна,
Молла Әжинияз яки Күнхожа,
Шарла деп ешитип афкар әйледим.

Ақлынды имтихан етмек иследим,
Мақсетке хат билан етмак иследим,
Маҳек ташқа зерни сурмак иследим,
Данышың билмекни зинҳар әйледим.

Он сегиз яшымда болып мәүсимим,
Нешше ай, нешше күн болып мәүсимим,
Нешше саат екен еткен айямым.
Бир нешше даҳика қарар әйледим.

Он еккиден берли саўмы салатым,
Айда болды қаза болмай таатым,
Алты йылдан берли бойлы алатым,
Хак ырзасы ушын сана әйледим.

Алты йылға намаз саны нешшедур?
Раҳаты, тағбири бари нешшедур?
Мактубы нешшедур, шаҳри нешшедур?
Хәмме таўасыбын тәкрар әйледим.

Баний адам нешше күнде дем алур?
Саат дақиқада нешшеден келур?
Он сегиз сәнеде нешшеге толур?
Жамисин билмеге кумар әйледим.

Бу сапар саўалым етти муқтасер,
Жаўабына қарап болдым интизар,
Бу хат нәзерине болсын сазаўар,
Илтипат ет, сени хошяр әйледим.

Зарбына тарабына қарап язарсаң,
Гә өзін билмәсен, сорап язарсан,
Кулласы, бир хәптеде жуўап бересен,
Рәхимим уйқыдан бийзар әйледим.

Барабий не қыял болды көрмейин,
Сөзлеспей, сынаспай сырлас болмайын,
Кыз Сәпуўра анша паркын билмейин,
Сырым айтып нешше әшкар әйледим.

ЕКІНШИ САПАР

Қапқалып, зам қылып, хемзат қаб я мубарек.
Мәлапаттың мийым алып, будын опа мубарек,
Далалаттын дал алып, шарму хая мубарек,
Далалаттан оу алып, далдын дауа мубарек,
Бул исмли йигитке сана болсын мүбәрек.

Тәрийпинди язмақтың қалдым хайран ишинде,
Әшкара сырың йок, бәлким, жәхән ишинде,
Бир хат яздым өткен айдың ишинде,
Хеш хабары болмады толық айдың ишинде,
Ұақтында болмай хабары, көңлим хайран ишинде.

Ки бир сууын етти, мәгәр, я болмады ышкында,
Итибар етмедиме дедің мунша мубарек,
Хәсрет дәрдинен әман кимсе отқа күйеди,
Пәсти қыя қабары кимнің көзин ояды,
Тәкаббырды қудайым дәрғайында қоймады,
Пәрий қарап аларны қоймады да сүймейди.

Инсаты илт шақтыға әжжи ара мүбарек,
Зейин етмейин десем тәртибин екке захар,
Сен билмеген хәнер йок белли иште маханур.
Пикирин гәрдапта қалды, раҳим кетмейин қарыр.
Қыз Сәпуұра билмесең ақлың әлбетте қақыр.
Ақый яңлы келиссин етсин куда мүбарек.

ҮШІНШИ САПАР

Қазы Мәўлик, гар йүзинни чара урса,
Болурму барине барабар енди.
Хәк дейип қудайың бир-бирийдан айрылса,
Сен хәм өз жолыңа барабер енди.

Нашар айтты дийип көңлиң қалмасын,
Сөзни билген қәдирданлар тыңласын,
Бәрин баяз еттим мақпу қалмасын,
Риште дизейин көребер енди.

Бир-еки нусқадан атынды көрдим,
Тәким шейит зада-затыңды көрдим,

Еки-үш ерде язған хатыңды көрдим,
Деген нәзик беден исмиң хәм енди.

Бирге ошул мақтуплердин кошудур,
Дийдим нурпа аңлы әжеп хош кәлип,
Имтихан етмекте анда хуш келип,
Дедим үш саўалға арабар енди.

Хат йузиндан Аға-Йунис хәм кетти,
Келип бизге хәм көрген билгенин айтты,
Дәдим неме деди шуны пәм етти,
Ол деди айтайын тура бер енди.

Хат алып бир неше сөзлер сөйледим,
Сәпуўраны көп ишинен изледим.
Мураппаш қатын дийип гөзледим,
Меҳим өзиң ойлап билебер енди.

Гә шекип, гә сынап, гәҳи мақтады,
Гәҳи хайран болып сөзден тоқтады,
Хесабы отырды аның шықмалы,
Қудайым бендеңе хафа бер енди.

Тәўбе еттим анша болдым пушайман,
Жайық таппай хат жазыппан бийгүман,
Хатымны қайтарғыл жолыққан заман,
Қадым саналықты бәрабер енди.

Әжеп бир саўдалар түшти басыма,
Сайыл болып қайта келдим хушыма,
Дедиң сөзин ялған келме қашыма,
Қыс етип деди куда бир енди.

Бир табырмыс ақыл данышпан сорап,
Азада бәриси қыйлын қыдырып.
Базар ишин қыдырып, көшеде жүрип.
Өз теңинди таўып алабер енди.

Пәҳим еткен қызлардың барары барму,
Елге келген ғайып яки сайып төрему,
Базар бармақ бизге раўан боларму,
Кәлеген мийўанды теребер енди.

Жуўабың азиз болса саўалың үзир,
Үзир болса кеширмес бәрше нуксанын,

Бизиң карам зият көрмес заманың,
Мақтанышлық емес билабер енди.

Ағяра билдирдиң ақлың яшундур,
Пурсатың қандай, пәмин нешикдур,
Сырың изҳар атына хын нешикдур,
Маламетке қайыл бола бер енди.

Бердибай сәнепте турған нушк едим,
Хәр мушкил исте айттың ҳакара әнди,
Бийтаратлар түнде исмимди жайдым,
Мәўлен, бул дәрдимди даўа бер енди.

Ярап өзин сақлайын әдеп қылма,
Гәр кеширгил юзимга урма,
Сәпуўра назимни билмей гәп урма,
Кәте сөзле десем пана бер енди.

ҚАЗЫ МӘҰЛИКТИҢ СӘПУҰРА ҚЫЗҒА ЖУҰАБЫ

Ая дилбар саўалыңның жуўабы,
Хәм оқып ешитип тәкирар әйле,
Ката болды, я билмедим есабын,
Хатасыз не әрур хута әйле.

Инсанды нышандын қалый демегил,
Сөзлемек хәр кимниң халы демегил,
Шигин данасыны халы демегил,
Зергерге зер таўып қарыйдар әйле,

Сабырды „саг“; алып сапаға еткер,
Пыракың „пе“ алып панаға еткер,
Ұаслыйдан „ўаў“ алып опаға еткер,
Яки бизиң ҳижраныңда яз әйле.

Рамазандың „ыр“ атсан көринеди,
Ғаўастан „хе“ алсан ғаўа көринеди.
Шул бир дәртинде даўа көринеди.
Наданлардан сөзлемектен ар әйле.

Данаға ладанлар ықрарыйдур.
Бул Кәмийне қай сөзине разийдур,
Гәр не өз заманында казыйдур,
Яки ҳүрмет әйле, яки хор әйле.

Яшым онсегизде деп языпсыз баяз,
Яки юзде алты ай йурер тамам,
Бизден сана йошлы дуўалы сәлем,
Өзинди билдирип бизге бар әйле.

Алты мың төрт жүзде сексен күн болур,
Юзде елли беш мың сәнеге толур,
Және де беш юзде жигирма болур,
Хасап ет. я етма ыктыяр әйле.

Дақыкаты тоғуз миллион санаға,
Үш жүз оғыз бир мың екки юз тағы,
Бизни ҳайран етти жолдың узағы,
Яки мунда келип миннетдар әйле.

Алты йилдин бешўак баян намазы,
Он мың да алты йүз жигирма саны,
Мөҳмин болсаң тар әйлеме сен аны,
Өзинди бул ишке интизар әйле.

Он юз етмиш едди алты мыңнан аз,
Жәдуел оқып қалмағанға шығарма аз,
Алты мың қырық саккиз тәртте мыңнан аз,
Маҳбий оқыр көңил бийкарар әйле.

Раҳатидур алтмыш өтти мың әдет,
Тоғыз юзде алтмыш саккизге сәне ет,
Оқысаң болурсаң кабулий аҳет,
Соңыра яратқанға аҳыў зар әйле.

Енди аның жамғий тағбирийнама,
Еки жүз он төрт мың яки юз дана,
Яне етмиш едди лазым ҳәркиме,
Паҳим етип билмекти сен кумар әйле.

Бул өткен намаздың тәсийбин сорсаң,
Алты юз он бир мың ҳесапға турсаң,
Яне етти юзини заррып қылып көрсең,
Соңра ене он еккини бар әйле.

Паный адам йурар озғани емиш,
Қәр күнде не муқтар дем алар емиш,
Жигирма мыңда алты юз демиш.
Ақлы-ҳикмет сөзни бийяр әйле.

Саздеде токкыз дем алар инсан,
Дакийқада он беш йурер бийгүман,
Бу сөзде не сыр бар яки не аян,
Мана пинхам сырын сен әшкар әйле.

Он сегиз сәнеге не болур жууап,
Юз қырық токкыз миллион әйледур ҳесап,
Яне беш юз саксен мыңны бир санап,
Нуксан тағып бизни шарма-шар әйле.

Зарып етип, тарып етип ҳесап әйледим,
Ман бүгин бир язып китап әйледим,
Бул сөз билан сана жууап әйледим,
Енди сен көңлинни бийкумар әйле.

Максетин не йурер ушбу сауалдын,
Көп сауал әйлепсен ағыр мәхәлдин,
Ене сауал айтма байла мәхәлден,
Сизге пурсат берип бийзар әйле.

Кеўлиңе келмесин ренжиттим деме,
Ренжиген укшар деп зәрре ғам жеме,
Якшы ығбал етсин мәйли ҳәр кимсе,
Ғаўсылағзам бизни мәдеткар әйле.

Жууабын язмаға етишмес қолым,
Ел хызмети алды сагуле солым,
Банаға елине бир түшсе йолым,
Уаслы рухсарына сазауар әйле.

Күнде мәниң ашхалатым дараздур,
Өзим еккедурман пурсатым аздур,
Якшы ҳәр сөзин дууа, кыш күним яздур,
Наўаслар мас кабинни тар әйле.

Бул сөзим муафық гәр болса сана.
Тезден жууабыны өткергил мана,
Мен сениң тәрийпин, ешиттим яна,
Қарниў әйле, я бизни бийқарар әйле.

Енди язып мана ахуалын билдир,
Ништарниң тыйығына бағрымны тилдир,
Зулпыны танап айлап дарына илдир,
Яки шырмап гәрданына мар әйле.

Өзим отыз төртте, көнлим яш йигит,
Йолында тассадуўх әзиз яш йүрүр.
Көнлимиз яқындур ара даш йүрүр,
Бир касыт йибарип хызмәткер әйле.

КАЗЫ МӘҰЛИКТИҢ СӘПУҰРАҒА БЕРГЕН БАҒАСЫ

Көп егледим излеп сизни билалмай,
Гүман еттим, такыйық сен деп тура алмай,
Сорап көрдим истихаммед ноғайдан,
Енди билдим касанатлык ол қайдан,

Ғалы не, тилла не, көз таный билмес.
Соңра беден сезип, ол қалый әрмиш,
Танымақ на инсап, сезбеген соқыр,
Алым бир елимдур. шешен ол дәрья,
Сапуўра—ол,
Шайыр теңизине шумген инсандур!

КУЛЫМБЕТ ПЕНЕН КЕРДЕРИ ӘБИҰБӘКИРДИҢ АЙТЫСЫ

Кулымбет:

Хүрметли сәлем жазамаң,
Әбиұбәкир моллаға,
Бир жасаған күдирет,
Сыйынаман аллаға.
Еситилген кулақтан,
Бүлбилдиң дауысы қала ма.
Кимлер ашық болады,
Тоғайдағы ғарғаға?!
Бәрин саған айтпайман,
Жыйналған сөзим толады,
Пар өгиз жеккен арбаға,
Айыбым болса өзиме айт,
Мени аяп қарғама!
Еситемен сол жақта,
Орынбор деген қала бар.
Бер жағында қаланың,
Кердери менен тома бар
Ол Кердери мәканы.
Сары кобда деген сала бар,
Кердериниң ишинде,

Әбиұбәкир атлы бала бар.
Бизиң жаққа хабары,
Гөрүғлы менен барабар.
Усы хатым жолықса,
Бизге айтып жазатуғын,
Қандай түрли сана бар?
Бизге жазып жибериң,
Сизин журтты аралар.
Оқып етсин тамаша,
Улы-кишик балалар.
Табын, Изим арқалы,
Бериректе тапсырдым,
Жоғалпайын ала бер!
Жан қалтана сала бер!
Бизде бираз елатпыз!
Сөз билетуғын дана бар.
Инша алла, өзимде,
Жөн билетуғын шама бар,
Улық—затым қарақалпақ,
Өзим атым—Кулымбет,
Хош болыңыз, ағалар!

Кердери Әбиүбәкир — Жолықтым, хей Кулымбет,
хатыңызға.

Таныстық хат жүзінде атыңызға,
Урыўын карақалпақ болады екен,
Түсиндим және улық-затыңызға,
Жыйналған сөзин толса пар өгизге,
Жақсаң да түйесилмес отыңызға,
Алыстан еңбек қылып сөз сорапсаң,
Берейин азырақ сөз хақыңызды,
Аз сөзди көп сөзге қосып алын,
Жолықпай жойылмаса қапыңызда,
Көп сәлем Кулымбетке, карақалпақ,
Екеўимиз қарындаспыз ғурпы ортақ,
Қандайын сизиң журттың биле алмайман,
Моллалар көп келеди тили жалпақ.
Сорасам „арғы түбин ким екен?“ деп,
Билмейди негизине бәри шорқақ.
Сорайман „Қарақалпақ ким болады?“
Қанша журт Хорезмниң айналасы?
Әнестен арғы атамыз берман қарай,
Қайсы улық болады екен ел ағасы?
Аржағың аўған, тәжик, сарт, түркпен,
Нәсили қай орыннан, ким атасы?
Жети ықлым дәрья бар, шәхәрлер бар.
Төрт бөлим, қайсы болады жер парасы?
Ғаррылардың усы нақыл аўзында бар,
Қазақтың қайсы болады алты алашы?
Кердери сораўшы Әбиүбәкир,
Танырсаң көргеннен-ақ сөз қарасы,
Мәнисин билсең қайтар, билмесең кой,
Ақыллы бола қалсақ ел данасы,
Сораған үмитине қарсы жаздым,
Усы менен тамам болды сөз сағасы.
Кулымбет-Хат еттин, Әбиүбәкиржан, шырағым,
Туўысқан түбимиз бир, шамшырағым,
Бир күн бес жыл болды жазып едим,
Хабары быйыл болды хәм шырағым,
Сөзінде ашшы да бар, душшы да бар.
Жүзинди көрмеї сырттан куштарландым.
Аўдарып бизиң елдиң, бөркин көрген,
Азырақ атпасаң да, шанышқыладың,
Үйинде Кулекеңди тегин қоймай,
Бирталай ел түбинен жөн сорадың.

Сизди мен өзим тийип оятқан соң,
Тапсырған миннетимнен аршыламан...

Болады бизиң халықтың үлкен бөрки,
Болады жауырынлы, толық көрки,
Кийеди жаз ыссыда көленке ушын,
Қыс күни киймесе де барды ерки,
Мигражда пайғамбарым нуры түскен,
Мәканым ол Хорезм жердің берки.
Пүткіл жұрт қонысына ортақ емес,
Бағадыр биз халықпыз қорқақ емес,
Сөйлеймиз жигирма тоғыз хәрип пенен,
Тилимиз бек, ажарлы жалпақ емес.
Тар болса бизде бөрик сизде тумак,
Жыртққа тесик күлген әнтек емес,
Айнала бир айлық жол Хорезмнин,
Ишинде бәлент ашқан қағазынның,
Қазақ пенен қаракалпақ атасы бир,
Алты алаш, түркпен, қалпақ, қазақ, өзбек,
Алтау деп қырғыз, естек, айттым гөзлеп,
Ағасы алты алаштың түркпен жұрты,
Шырағым, қабыл алсан муны сөз деп,
Атасы гауырлардың қабыл дедим,
Билипти китаптардан таптым ізлеп,
Ким болса мағал жұрты калмак соннан,
Бәршесин түйел айтқан шежире жоқ,
Ел өткен бизден бұрын дизбек- дизбек,

Аўғанның түби ноғай сарт естектен,
Алты алаш, түркпен жұрты бир нәсиптен,
Айыпқа қәте болса буйырмаңыз,
Ағанның кеңеси усы буу көрсеткен,
Жети ықлым жердің жүзи жети бөлим,
Айтайын билгенимди бул есаптан.
Төрт бөлим; үшеуи суу, бири құрғақ,
Қара жер суу үстинде турған зырлап,
Бир ықлым Мәкке менен Мәдийнедур,
Молла емес, саяқтардан билдим тыңлап.
Екинши—Қуддыс пенен шам болады,
Үшинши—Бағдат. Фейруз хәм болады,
Төртинши—Қырым, Рум деген шәхәр,
Бесинши—Шыншамышын хәм Қытай халқы,
Адамның ойы жетпей таң болады.
Алтыншы—Мәскеу менен Едил жұрты,

Шәхәрлер сондай—ак онда мол болады,
Жетинши—Шаржаў, Бухара, Хорезмлик,
Сораған жети ықлымың сол болады,
Дәрьясы жети ықлымның соннан шығар,
Дәрьяға, мұхийт, теңиз орам шығар,
Билсем хош, билмесе де айып көрме,
Ағаңыз оқымаған, надан шығар,
Егер де, биле калсам ықлым жүзин,
Сораған жуўапларың тамам шығар,
Әбиўжан, хош аман бәл көргенимше,
Дуўадан сиз де бизди тасламаңыз,
Шырағым, кымбат көриң Кердеринше,
Жибердим қалашыдан қағаз жазып,
Өзимнің хәрне бар билгенимше.
Кердери Әбиўбәкир-Кулеке, бес жыл болды хаты
келди.

Кулымбет шайыр деген атың келди.
Буў жактан: „Помошник“ бий барғанда.
Мақтапсаң тумак кийген хәкимлерди.
Ол бийлер мырзалық пенен сени сыйлап,
Қайсысы шапаны менен атын берди?
Дегенге „бөркин үлкен“ аўыр көрдің,
Бул исин жаманлыққа жақын келди.
Тумақты онда мақтап, бунда кем деп,
Женилтек сизден еки ақыл келди.
Мына сөз сиз айтпайтын жуўап еди,
Аўызына анлаўсызда гапыл келди,
„Қарақалпақ халық,—депсең—еркин өскен“
Айтыпсаң—„Көкирегин мийнет тескен“
Шәхәрин хәм Хорезм, хәм Хийўалының,
Миғражда рәсиўлинин нуры түскен,
Жеринде кәраматлы әўлийе көп,
От жақпай, қазанында аўқат пискен,
Көп надан, пақырыңыз карағанда,
Секилли әдети көп нурдан көшкен,
„Қорықпайтын қарақалпақ батыр“ депсең,
Билинди батырлығы қайсы истен?
Жерине казак аўып талай барды,
Хеш нәрсе көре алмадық ғайрат—күштен,
Сорадым Хорезмди қанша ел деп,
Айтыпсаң айналасын айлық жол деп,
Сорасам ел шамасын жол етипсен,
Айтайын бул сөзинди нешик ол деп?!
„Атасы алты алаштың Әнес“ депсең,

Шығардың бул сөзинди сулыў, жөн деп,
„Ағасы бәршесиниң түркпен“ дедиң,
Үлкени өзбек екен, кетгиң көлбеп,
Дүньяны топан суўы қаплағанда,
Хәм Самлар кеме минип шыққан демлеп,
Нухтың Кинган уғылы тилин алмай,
„Қаламан“ деп таўға шығып өлген менлеп,
Көп кәўим сол Кинғанның нәсили екен,
Жетиссең уллы елге соннан өрлеп,
Булардың басқа ҳеш бир журт қалмаған,
„Иймансызлар—Қабыл“ депсең бийкар шөллеп,
Қалдырып қызыл басты билдин қалмақ,
Айтыпсаң жети ықлымды терисин жөн деп,
Жети ықлым, шәхәр, дәрья мен айтайын,
Кулеке, зейниң жетсе, қара анлап,
Әўеле, Бабыл менен Ғажам шәхәри,
Екинши—Индистанда ылғый саңлақ,
Үшинши—Хийжаз, Йемен Мәкке болды,
Бир шети буў ықлымның Кафта болды,
Төртинши—Африка хәм Андалис,
О Дияр Мысыр шети такта болды,
Бесинши—отыз шәхәр Шам менен Рум,
Шәхәр аз жаратылған муннан бурын,
Алтыншы—Түрик пенен Саҳалиба,
О Ҳазар уллы халық болар дедим.
Жетинши—Шани—Идилде о Булгары,
Фақыры буны билмек уллы билим,
Дүньяда тен болады жан уясы,
Кенестиң үлги болар жәриясы,
Уллы мүхийт пенен океаны,
Ықлымның бул биринши дәрьясы,
Екинши—Шын дәрьясы жоқары аққан,
Үшинши—Инд дәрьясы шыққан Кафтан,
Төртинши—Фарсы дәрья шығады.
Хорезмлик Бухара жактан,
Бесинши—Ҳалзам бәри уллы дәрья,
Алтыншы—Журжан бәхри, өзиң ойла,
Жетинши—Мағрифтиң дәрьясы,
Шығарсаң оны излесең отыз айда,

Үйреткен саған молла кәте етипти,
Лрасы буў ықлымның әлле қайда?!
Бул сөзлер мағыналы үлкен кеңес,
Айтатуғын өлең емес қыз бенен тойда.

Кулеке, билдим сизің үлкен жасын,
Бериўге елиң алыс койдың басын,
Улына мусылманның дуўашымыз,
Көрсеткен бул да мениң ықласым.
Бар болса және сөзиң тағы жибер,
Қызықлы халайыққа кеңес болсын.

ДӘМЕ ШАЙЫР

КАРАҚАЛПАҚ ҚЫЗЫ ДӘМЕ МЕНЕН ҚАЗАҚ
ШАЙЫРЫ МАНСУРДЫҢ АЙТЫСЫ.

Мансур: Тынланыз сөз сөйлейди акын Мансур,
Атағы бул үлкеге болған мәшхур,
Азырақ бир мысал гәп аңлатайын,
Аңғарғанға сәдептен ашылған дүр.

Болады ҳаслым – арғын, шубыртпалы,
Мәкан жайым – Шийели, Сыр Жутпалы,
Жигирма бес жасымда барған едим,
Бай елге қум ишинде қудықтағы.

Жайылды Қызыл кумға ақынлығым,
Китаптан қаншама сөз нақыл қылдым,
Ол елдин қанша жыйын-мәжилисинде,
Жақсылардын алдында айтып жүрдим.

Күн зуўлап өтти, жүрдим келисимде,
Мен тердим несийбемди ел ишинде,
Бенде сирә жетпейди буйырмаса,
Қол созып жүгириўде-желисинде.

Буйырған напақамды жүрдим терип,
Шөлдин елин аралап, жортып-желип,
Кәдирли карақалпақ жыйынында,
Шакыртты сол күнлери биреў келип.

Жүрмекши болды соған тамам халық,
Шакырған еситкен соң хабар алып,
Жург айтты!, Бул жыйында шайыр қыз бар,
Қәне сен, айтыс деди маған барып.

Жүрмекши болды соған тамамы халық,
Өзи де шақыртыпты хабарланып,
Абайлап халайықтың әнгимесин,
Айтыстырмай қоймасын билдим анық.

Барлығымыз қалмастан жүрдик енди,
Жолы да қарыўлы атқа күнлик еди,
Еситип көпшиликтің әнгимесин,
Нағыз айтыстыраын билдим енди.

Мереке болған екен уллы жыйын,
Кондырған жүзден аса тигип үйин,
Түсирди ирет пенен әуел бастан,
Аўылдың ақсақалын, болыс-бийин.

Жипектей шыйратылған бар минези,
Дәме қызды мақтайды жигит сөзи,
„Зор хош ҳаўаз, шайыр ҳәм сулыў қыз“ деп,
Аты да жанғырмақта жердиң жүзи.

Қызды көрген жигиттин бәри талып,
Бизден де, жийи-жийи хабар алып,
Болысқа шайырыңды айтыстыр деп,
Жаўшылар келе берди көп ҳәл салып.

„Сабыр қыл“,—деди болыс ашыўланып,—
Алыстан келип еди шаршап-қарып,
Азырақ демин алып тыныққан соң,
„Көрермен шайыр қызды өзим барып“.

Өңкей алтын шашына тағынғаны,
Халқалы меруерт сырға жағындағы,
Он бестен он алтыға жаңа келген,
Гүл дәўрен өмириниң шағындағы.

Аппак тис, қыйқаш қасы, қызыл жүзи,
Тоқпақтай бурымлары, өткір көзи,
Адамда буннан артық сулыў туўмас,
Болмаса умжақтағы жүрдиң қызы.

Қолда алтын билезик, гәўхар жүзик,
Мысалы кумырысқадай бели үзик,
Қыз маған қарап турды, ойланды да,
Саўлат пенен тағы да көзин сүзип.

Мен сонда қыялландым тура қалып,
Әлеўмет жан-жағымда тур қамалып,
Шеттеги қарақалпақ бир жигиттен,
Қыз жайын билдим анық сорап алып.

Жигит айтты, — “ япырмай ырасың ба?
Дәме менен айтысты қурасың ба?
Ұеш адам женген емес, тилимди алсаң,
Желикпей-ак коя-ғой ырасында.

Ол қыздың өз әкеси Тобағабыл,
Алысқа байлық пенен шашқан дабыл,
Дәўлети мол Сарыбелде жайлап отыр,
Билмедим мәкан еткен қаншама жыл.

Сырттан сездим қыз екен нағыз илгир,
Талай жигит жеңилген, ойлап билгил,
Солардың бири болып сен кетерсең,
Болсан да тулпар туяқ, тилиң бүлбил.

Бар сулыўлық сол қыздың бир басында,
Қыпша бел, ұеш бир мини жоқ тулғасында,
Бир аўылдың малының куны жетпес,
Тағынған сәўкелеси, сырғасына.

Бир минезин айтайын тәкаббирлеў,
Ойлап жүр келеди деп ким қасыма,
Өленди сеннен бурын айта салып,
Тағады нешше түрли мин басына!

Жигиттин бул сөзине зәррем ушып,
Қайтып келдим әўелги қыр басына,
Мен барсам қыз үйине кирген екен,
Үй иргесин айнала түрген екен.

Шайырлардың қызығын көремиз деп,
Көпшилик үй қасында жүрген екен,
Ол келмес, өзим излеп барайын деп,
Жыйынға сол қыялда келген екен.
Өленди шарықлатып қоя берди,
Шайырдың мен екенин билген екен.

Дәме: — Аман-есен жүрмисең, ақын аға,
Айып етпе алдыма шақырғанға,
Шайырлық өнериме исенбесең,
Қасымнан алыста тур жақынлама.

Ябыдай келте бақай, мойның қысқа,
Қарғасаң жығыларсаң ақыр жарға,

Кешиў бермес тенізге келип қалдын,
Алды-артыңды шамала ғапыл қалма.

Екинши, жуўап айтып билдир тағы,
Өзиниң атың бар ма, затың бар ма?
Бул сөзиме ойланбай жуўап қайтар,
Болмаса шайырман деп тақылдама.

ансур:— Биз жүрмиз аман-есен, сенде ҳарма!
Сен теңиз болсан, мениң көзим жарда,
Жарды айттың жарқабақты билмей турып,
Дәме кыз, буннан басқа сөзиң бар ма?

Жаркыным, айып емес, кел“ дегениң,
Өзиң келсин деген соң мен де келдим,
Келсем де досты танып, душпан көрип,
„Қасымнан алыста тур, келме“ дедиң.

Атымды затым менен билдирейин,
Келиспес буған жуўап бермегеним,
Болады ҳаслым арғын, шубыртпалы,
Дем айдап Сарыбелге быйыл келдим.

Өз атым шайыр Мансур ҳәм және де,
Жақсыларға сайрайды тилим мениң,
Шайырсып ат ҳәм түйе сорадым ба?
Сен өзиң шақыртқан соң келген едим.

әме:— Шақырттым еситкен соң хабарыңды,
Етпессиз дедим айып, аға буны,
Кеўлице мейли келсе, келмесе де,
Усласам табжылтпастан табаныңды.

Жарды көрип жалтақлаў—ябылығың,
Тоқтатып аз да болса шабарыңды,
Анлысып жарда ушқан жапалақтай,
Жоқары көгермейсең қабағыңды.

Шаўкымшыл қопал жигит көринесең,
Жақтырмадым қырынлап қараўыңды,
Мейли, жақын келсең де, келмесең де,
Меннен сен ала алмайсаң қәлеўиңди.

Үш өлип, үш қайтара тирилсең де,
Парт болып куўырсаң да танаўыңды,

Елиңнен жалғыз жүрип шөлге келдің,
Ұақ кеуил, улан—пайтах елге келдің.

Желигип кеуилиң жаман тасқан екен,
Алдыңнан табылған сон көрмегениң,
Айтыста бетиме жан келмейди деп,
Болама кеуилиң көкке өрлегениң?!

Болыс бийлер болмаса аты шыққан,
Дедиң бе „ылғый надан өңгелерің“.
Ат-түйелер алмасаң менсиндің бе,
Шаруаның шапан, шекпен, жегделерің.

Сен сыяқлы талайлар бизге келип,
Аралап алар елдің тенгелерің,
Шақырттым айтайын деп усы сөзди,
Белгили жұмысым жоқ сенде мениң.

Мансур:— Дәме қыз, бәрекәлла билгениңе,
Қайылман тауып айтқан минлеріңе,
Жанына жақыныңды жармастырып,
Ұәр кимди жүргиздің бе илгеріңе,

Жапалақ болсам саған бармаспедим?!
Бағана көрип үйге киргениңде,
Қалыпсаң сунқарыңды танымастаң,
Жолдас боп жапалакка түнде бирге.

Бар болса, жигитлигим болған шығар,
Орын жоқ буған сениң күлмегиңе,
Жеңилесең дегендей сөз айтасаң,
Көрермен шын исенсең тиллеріңе.

Елимнен жалғыз жүрип быйыл келдим,
Болысты, жети урыұды быйыл көрдим,
Жеткен соң халық жақсысын қәдир тутып,
Жақсыға сол себептен үйир болдым.

Берейин сөзлеріңе тегис жууап,
Шешилсин кеулиндеги түйинлерің,
Адырайып сөз парқын аңламайсаң,
Сыйлағанды билместей сыйырмысаң?!

Дәме:— Әй аға, тилиң артық шешен екен,
Кеуилиң дым жүйрик, сөзге көсем екен,

Сыр берип жүрегиме халайыққа,
Демесин ел қыдырған есер екен.

Мен сени билмедім бе минлеринди?!
Абайлап, тартып сөйле тиллеринди!
Шығады оттай лаўлап сыртқа сөзин,
Көрсетип қояйын ба бир көримди?!
Өсекке епли екен тили-жағын,
Қойнымнан услап едің түнде кимди?

Өзиңе жақсылықты жөн көрмедің,
Басқаны өнеріңе тең көрмедің,
Қанша мақтап басыңды көтерсен де,
Сөзинің бәлеси көп жерден келдің.
Арпаны ат жейтуғын тамақ етип,
Сырдағы қырма гедей елден келдің!

Тикенектей тийеди ашшы тилиң,
Есинде сақланыпты шенгеллерин,
Елимнің дәулетине көтерілип,
Байғус-ау, ылайық па желленгениң?!
Ақылың анық, кәмил жигит болсан,
Адамды қайуан менен теңермедің?!

ансур: — Дәме қыз жаңа билдің шешенимди,
Бойымнан таппай тақтың неше минди?
Сегіз ай болды шөлге мен келгели,
Жұрт билип неге айтпайды есеримди?!

Бар екен сөзге жетик шайырлығын,
Гәлимди жалған деме, бул нақ шыным,
Елди елден, жерди жерден кемитесең,
Балалық минезің бар, ақмақлығың.

Айта бер өз минімди шамалайман,
Сонда да жууабынды тамамлайман,
Дұрыс сөзге беремен дұрыс жууап,
Бұрыс сөз айтсаң тоқтап қалалмайман.

Түбинде қыз емесең сен билимди,
Оманның ұзын аққан дәрьясы,
Әулийелер жайлаған жер бұрымғы,
Қарасаң он саўсағың тегис емес,
Қайда жоқ азлы-көпли елдің мині?!

Көтерип, өзінди—өзін мақтаған соң,
Сырыңды ағаң сениң билди енди,
Елим менен жериме тилиң тийди,
Берерсең енди мениң теңлигимди.

Дәме:— Әй аға басыңнан мин таппадым ба?
Меннен мин таппайды деп мақтандың ба?
Бир тауда бир кийикпен шөлге келген,
Жан шақ келмес дедиң бе қапталыңа?

Бийшара елиң хожа ма, я төре ме?
Тилиң тийди дегениң сасқаның ба?
Бир дейди мың мийнетке бир рәхәт,
Жеринди мақтай берме журтқа бунда!

Сырыңның қараңғы гәр көпеклери,
Жалаң аяқ жарқырап төбелери,
Жаздың күни көйлексиз, шекпен кийип,
Гедейиниң қуураған шекелери.

Жериниң бети шыжбай, атызы арық,
Табылмас жолларының төге жери,
Сөзимниң өтириги болса егер,
Айтып бер тап мынау деп қәте жери.

Жаманлап кумы менен қудығымды,
Сөз бенен таслай берме қурығыңды,
Гедейди ала жазлай қәлсиреткен,
Мақтаймысаң шыйқылдақ шығырыңды?!

Қырғауылға дузаққа қылың жулып,
Қуйрықсыз қор қыласаң туғырыңды,
Елинде бир-бирине исеним жоқ,
Көбейтип қатынларша сыбырыңды.

Гей гедейиң жүреди кесирленип,
Желбегей жеңи болмас суғыныулы.
Көгереге көк тарыға кийим алып,
Тапқанын сәудегерге тығыныулы.

Ал Мансур сол гедейдиң бири өзиң,
Айтпасам болмады ғой қылығыңды,

ансур:— Дәме қыз айтылмаған сырын бар ма?
Таслап айт өтирикти, шының бар ма?
Айтқаныңның барлығы дурыс дейк,
Тағы да бизге тағар миңің бар ма?

Карақалпақ—сараң ел, қайыры жоқ,
Мырза деп өтириктен сулыұланба,
Биз қазақтың баласы Сыр бойында,
Жазлап, қыслап жайлаймыз қыр—бойында.
Ондағы тамашаның бири де жоқ,
Мақтанасаң қырдағы куры қойына.

Мийнетсиз рәхәт жоқ қайда барсан,
Харамлық тек рәхәт жайда қалсан,
Көмирге көк теңге де алыұ қыйын,
Гүзінде қыймылдамай, жазға қалсаң.
Түн қатып, түсің қашып Самарқанға,
Күнің бар ма түйени айдамасаң?

Дәме қыз, бул сөзіңнің шын ба бәри?
Журт тыңлап, сен айтсаң жоқты—барды,
Шетинен малға толы журт болама?
Айта берсек аз емес, мунда жарлы,
Халқыма тил тийгизип тентекпесең.
Токсан тоғыз елимнің машайығы.

7 Султаным Қаратаудан Сырдан арғы,
Ол таудың мунарланған бийик жары,
Бауырынан байлық шыққан қайнап-тасып,
Дәрьяға ағып құяр жылғалары.
Ол дәрьяның сағасы Хан тәңірден,
Аяғы ең қорыққа суу барады.

Усының бәри де бар еллеримде,
Исенбеслик сезилди тиллеринде,
Булақтай қайнап ағар дәрьяларым,
Қумынды Сыр бойына теңеңің бе?!
Күн ыссы, көлеңкесиз, көлеми аз,
Сый болмас Кербаланың шөллеринде.

Ат минип, асын ишип жүргеннен соң,
Айыбыңды ашпадым сизлердің де,
Беллестің маймылдай ақ айыу менен,
Көрерсең жемтигіңди шенгелимде.

Айтылмаған тасқын сөз тағы да көп,
Сен де айт сөзин жетсе жеңбегиңе,
Гедейсең деп кемиттің келмей жатып,
Байман деп мақтандым ба сен көримге.

Дәме— Ал аға, мен сөйлейін шыным менен,
Сорасаң табылады сырым елден.
Бойыңдағы көринген минди айтпай,
Тоқталып тартылады тилим веден?

Айыбыңды ашпастан отыр едим,
Мийман деп қәдир тутып күни менен,
Қарақалпақ сараң деп бир сөз айттын,
Өшир сен дыбысыңды, үнің менен.

Қарақалпақ хәм қазақ бастан егиз,
Аралас қашшаннан-ақ жатқан елмиз,
Жери саз. сууы тынық болған менен,
Қоныссыз хор болады шалқар теңиз.

Түрлі жемис егиліп, мийуаланса,
Теңизден де артықмаш қазар кериз,
Тамаша кумда болмай кимде болсын!?
Асы көп, ақшасы мол, аты семиз,

Көмир сатып аламыз көп теңгени,
Кәсиби едимиздің көптен бери,
Кийгизіп жазыларды, нарға артып,
Самарқанд, Бухара барып төгер жери,
Хәр нардың қырық теңгеден жүгин сагып,
Жазықтан ун алады шеттен бери.

Усының бәрінде шын, жалғаны жоқ,
Өлеңге бийкар гәпти алғаным жоқ,
Тилимди байлайман деп талпынсаң да,
Сеннен қорқып тоқталып қалғаным жоқ,
Индемесем кетесең едирейіп,
Жеңил минез жигитсең, салмағың жоқ.

Сасқалақлап, сөзиннен бүкленерсең,
Шонтықлықтан сөзиме тикленерсең.
Билемен Сырда әулийе көп екенін,
Не пайда қәдир тутып күтпеген соң.

Сырыңнын сылдыр бақай адамлары,
Ұәдесинде турмайды табанлары,
Ертеден кешке дейин пикир ойлап,
Ақыреттен, сирә, жок хабарлары.

Көп әулийе болғаннан соң аяқ асты.
Узамай қысқарып жүр қәдемлери,
Жарамлы жақсыларын жасық бийлер,
Болыс етип қойдылар наланларды,
Айтқан менен өзине парық етпейди,
Ғеш бир минсиз көринер саған бәри.

Биздеги болыс, бийге. байға келдин,
Бир емес бәринде пайда көрдин,
Селтеңлеп семизликти көтере алмай,
„Ишемен шекер салып шайға“ дедин.
Арғымақ ат, түйеден нар болмаса,
Кеўлим жок тайлақ пенен тайда дедин,
Қайырлы елин менен жерин болса,
Жалғыз өзін тентиреп қайда келдин?!

Сырыңнын көли сасық, шөби жасық,
Жарлылар жалаң аяқ, түси қашып,
Таң атса өзине жүгин артып,
Далаға шубырады асып-сасып.

Күн батыўдан көк шөптен ширкей шығып,
Зарланып ызыңлайды, зәхәр шашып,
Кийиз үйдин жыртығын шөптен каплап,
Адамды шығармайды есик ашып.

Ошағына тезектен түтин салып,
Жатады жер баўырлап бетин басып,
Шабады жазлай қашы, гүзде қарық,
Бирин-бири қорқытар жүрек жарып,
Қасласса өтириктен жала жабар,
Ғаклықта, ғадаллықта болмас парық.

Бул елде ҳәзиринше мактана бер,
Аман болсаң көрерсең гүзде барып,
Түсинде де көрмессең бул зийнетти.
Елимди мақтайын деп қалма ғарып?!

Исенип сөз саласаң таңлайыма,
Болмаса даўаға қылған далбайың ба?

Ери арық, Сырдың семиз қатынлары.
Соры көп еркегинің маңлайында,

Суўда жүзген балыққа қармақ салып,
Үнлип отырды жар бойында,
Жаўлық пенен көйлегин күнде жуўып,
Ұаялы жуўытпайды шаң бойына,
Елиңнің ерси исин умытыпсаң,
Ал аға, есиңе сақла, ал ойыңа.

Сыр қатыны көйлегин бүрмелеген,
Қынама, қара бешпент түймелеген,
Базардан бәсекиге таўар алар,
Бай болмайсыз жалтырап қийген менен,
Жургынның әуел бастан әдеті сол,
Сен сөзің қанша мақтап сүйген менен!

Гедейлерге қараспас байларыңыз,
Ойлап көр, бул жер шығар пайдалыңыз?
Елинди қанша мақтап көтерсең де,
Бизиң журтка белгили жайларыңыз.
Күни-түни қайғырып дүнья ушын,
Жыл бойы қараңғылық айларыңыз.

Қай жақта айтылмаған қасыл сөзин,
Бар болса айтатуғын келди гезин,
Қәдирли болмай неғып келип қалдың
Елинде айыў жигит болсаң өзин,
Еситтим айыў жигит деп сыртыңнан,
Айтайын жасырмастан, тур-ғой көзин,

Жел сөзге жылмаңлаған епли екенсең,
Шайырша шарықлаўға бөп-бөтенсең,
Сөзиме мениң айтқан ерегисип,
Көп болса, елин жаман деп кетерсең,
Сыртыңда көп жаслар тур адырайған,
Тилин тийсе, қамшысын жеп кетерсең.

Бийшара, қаңғып жүрип сорың қайнап,
Қәйтейин айта берсем, өкпе етерсең?!

Мансур — Дәме қыз, шыныңнан көп өтиригин,
Уятсызсан, ашылған бетің бурын,
Алдыма айыбымды саламан деп,

Сезикленип өзгерди сениң түрин,
Сениң менен ерегисип айтаман деп,
Қарақалпақ халқына тийди тилим.

Айырдың таўды қумнан, Сырды кырдан,
Қутырған екенсен ғой, кудай урған,
Ал енди елдің минин мен айтайын,
Табарсаң қандай пайда курғыр, буннан?

Қызып кетсем, тығылып қалма, Дәме.
Шымшықтай турымтай хәм қырғый куўған,
Хаслы бенде болғансон елде мин бар.
Мин айтпа, күшли болсаң, сөзге дилуар.

Алланың қылған исин айыпсыз деп,
Дәлийлли, хәр нускадан көргеним бар,
Суўы сүт, топырағы алтын десең,
Болмайды Сырдан хеш ким буған қумар.

Айтайын атын атап бирим-бирим
Қарашы, шөл жер менен теңбе булар?!
Жаз күнлери жаўлайды куралайы,
Булт кетпестей мунарлы беллерим бар.

Үйрек ушып, ғаз қонып ғанқылдаған,
Шалқыған шағалалы көллерим бар,
Патронлы берденка ататуғын,
Хийледи, шаққан туўған мергеним бар.

Минекей, сизин жерден артықлығы,
Елимнин усындай көп ермеги бар,
Жаз жайлауы, сары суў саласы бар,
Сырты жоқ, сексеуилли кара шубар.

Жери боз, топырағы сазлы шымыр,
Айдын тақыр ат шабар даласы бар,
Султанға зыяратлап жыйынды бир,
Қыслатып, қойын айдап тағы шығар.

Нәзирге берген тенге есап емес,
Апарған ат хәм түйе қарасы бар.
Аздырмас жолларына ақыл айтып,
Халқымның қарт-қарыя, данасы бар.

Шөлиннен ондай нәрсе табылмайды,
Халқымның бұған қанша шарасы бар?!
Қайырға қатар питкен талларым бар.
Тал арасын жайлаған малларым бар,
Тас тербиштен жасатып әйнек курған,
Қысында отырарлық тамларым бар.

Гедей деп, сынға тағып қалың қайғы,
Бұл сөзден кегің сениң алынбайды,
Қой айдап, түйе жыйнап бақпаса да,
Азығы камбасынан арылмайды.
Сизлердей хошаметти берип малға,
Жарлысы байға барып жалынбайды.

Көклемде түрлі дақыл себиледи,
Қос айдап, кетпен шауып егиледи.
Гүз болса сонң бәрін жыйнап алып,
Тапқан дәни қайғысыз желинеди.
Халқымның әуелден - ақ дәстүри, сол,
Жаманлап қанша айтсаң да кемимейди.

Дәме қыз, сәзиң барма айтылмағи?
Бар болса тағы айтып билдир маған,
Дәлили жоқ гәлдерди көп айтасаң,
Бәлеге жолығады жай турмаған.
Салмағы жоқ сабырсыз түриң мынау,
Келисли кеңес шықсын қай тулғаңнан ?!

Өтирик сөз айтыуға еринбейсең,
Әри бай, әри мырза елим дейсең,
Әуели шатпақ сөзди өзиң баслап,
Сен мени қалайынша жеңил дейсең?!
Салмақсыз, түби жуқа териң дейсең?!
Жақсы сөзге келмейди қеш бир ебиң.
Алды—артын ойламадың қештенениң.

Сен шоқалық болсаң, мен асқар тауман,
Жығылғандай кәүпим жоқ сеннен мениң,
Дәмежан, мен буйра нар, жазыңды тап,
Бир гәпинде айтылды жүк берериң.

Гедей деп көп кемситтиң бизиң елди,
Кемигиү қыялына дүзиү келди,
Адасқанның алды жән дегендей-ақ,
Өз миниңди билмейсең изиңдеги.
Дәлил менен көрсетип көзиңизге,

Бир азырақ айтайын сизиң елди,

Берекети бар дедиң Қызыл кумнын,
Тауыспай өтирикти узын қылдың,
Уялмай өтирикти шындай айтқан.
Баласаң, әжеп тәуір қызыл жүзин.

Бунда жоқ ағын теңиз, қайнар булақ,
Туралы қай жеринде Қыдыр буның?
Сизиң елде жақсының бәрін көрдим,
Дәм айдап, быйыл келип өриследим.

Қудай айдап берген соң шараң бар ма?
Бәриниң бармағынан жемис жедим.
Мәмлеге кәнбейсең кеуилиң іөр,
Айтқан сайын көбейди кейислерин.

Жаман кеңес шығама жақсы адамнан,
Қасыма. сирә, жақын келип пе едиң?!
Қудай өзи берген соң шараң бар ма?
Шай, шекер, пал емес-ғой мениң ишкеним.

Мен шөлден адам көрдим хәр билимди,
Бәри де билип атыр қәдириmdi
Шайырлық ат көтерип ақырында,
Көрсеттим қызыл қумға дүбиримди,
Жолың үлкен болсын деп өзгелерден,
Мықлап берди ат, түйе, нәзиримди.

Өнер менен мен көрдим пайда қумнан,
Қайыр көрдим өчерди жыйғанымнан,
Ат миндим, ат жетедим, бәри де ырас,
Қоңырат, арғын, қыпшақ, найманымнан,
Ат—тонын алып едим, билип айтшы,
Қаракалпақ қай беги, қай байыңнан?!

Сөзимниң енди келди салмақлары,
Айтайын, мысал менен анла тағы,
„Пышық та бойы жетпей айтқан екен,
Сасық“ деп жайған етти шаңарақтағы.

Сен Сырдың шөбин, сууын кемиткендей,
Бар ма шөлдиң бау—бақша шарбақлары?!
Ысырапыл сууытып тартқандай-ақ,
Дауыл турса бурқырап шаң қаплады.

Көп қойдың шаңлақтағы қумалағы,
Жел менен кудығына думалады,
Шыкса да хәр ғаўғадан қырық қумалақ,
Илажсыз соннан барып суў алады,
Ыссыға шыдамастан соны ишип,
Сорлылар суп-суўық деп қуўанады.

Сырдың зор дәрьясы бар, булак таўда,
Ат пенен сиз саласыз кумға ғаўға,
Өлшеўли суў аласаң аркан салып,
Кара жерге тартысып, кылып саўда.
Қызылда жүрген елдің көзи ашылмай,
Өмири өтип кетер жәнжел—даўда.

Жабанда жүрген елсең отар малдай,
Я Бухар, я Түркстан, Қокан бармай,
Мырзаның таңлап алған ақ билеги,
Қуйқалық, кирли мойын тоқаллардай,
Табанының жарығы тоқсан тилик.
Ж алаңаяқ зырлайды отарбадай.

Шалағай келер өңшен бойдақларын,
Үстине кийип алар бар тапқанын,
Шабады шала өлтирип тойда атларын,
Көринсе сен сыяқлы жарық табан,
Қокырайып турады қой баққанын.

Бул сөзди айтып турман сынағалы,
Долыланып отырмысаң жылағалы?!
Биздің елдің хаялы мақпал кийер,
Алтын илгек, ақ көйлек қынамалы.

Сан әўләд тазалықтың парқын билер,
Не қылса да пәкизе сыр адамы,
Қатынларың жап-жаман көйлек кийип,
Жырттығынаң жылтырар шығанағы,
Барабар алыстағы Сибирь менен,
Қысында жети жылға ылағады,

Сырды минеп ашпа сен сөз жарасын,
Гедей деп ажыраттың жұрт арасын,
Жел сөзди олай—былай желпип өтип,
Қапладың перде менен бир парасын.

Елимде жаксыман ба, жаманман ба?
Сей жаман деген менен тиймес жанға,
Болсамда Сырда карсақ, шөлге келип,
Арыслан, айыў болдым-гой саған бунда,
Үнеми жүйрик, шебер үлгиң менен,
Сен көрмеген өнер көп шабысымда.

Айтасаң жигитлерди сыртымдағы,
Умтылса арашалап турма тағы.
Бир сөз бар „Ерегиссе ер өледі“,
Тилдің қыйын қорққаңынан тек турмағы,
Гидирип неден сассаң бүгежеклеп,
Тилдің жоқ бастан бұрын қыркылмағы.
Дәме қыз, сөзди айтып тауыстың ба?
Жаманлап, салдың ауыз Сырға.
Сағыйырдың мойнындағы аманатын,
Ишінде мықлап сақла, ауыстырма.

Жас бала, жесир катын, қәйин журтың,
Биреўлерге даў-жәнжел тауып турма?
Өз басыңның аманын ойлана бер.
Мени қудай қолласын, қәуип қылма!?

Аңласаң усы сөздің бәри қасыл,
Абайла сен ақсарсан оң жағыннан,
Халық сыйлады өнерли болғанымнан,
Ойлансам өнер кетпес толғауымнан.

Өз шамамды аңғарып жүргеннен соң,
Орын алдым ерлердің оң жағынан,
Бул көптің топқа салған жүйригимен,
Қалма, Дәме, ойлаған жолларыңнан.

— Ал аға, сөзің жалған билдим анық!
Уятсыз деп бетиме қылдың салық,
Айыбымды жасыр деп жалынбайман,
Болсан керек даңқыма сырттан қанық,
Сен қанша өтирикти айтқан менен,
Көклемейди, кең пейил бизің халық!

Көринген жасырынбас көмген менен,
Байғус—аў, жайын бар ма мен билмеген!?
Бизиң елди каралап сөз айтқандай,
Зәлелиң бар ма, сирә, бизден көрген?

Көркиң жоқ, күйкетайсаң, мақтансаң да,
Көринген хәр нәрсеге ербеңлеген.

Жайсыз деп жаманладын жүдә кумды,
Мақтадың көлиң менен булағынды.
Көк орай шалғыным деп мақтанасаң,
Көлдеги сасық қамыс, қопағынды.
Берейин сөзлеріңе тамам жууап,
Сал қәне, шайыр Мансур, кулағынды!

Куураған куурайларын көр десең де,
Инанбайман ялғаннан еплесең де!
Сауысқан, ала ғарға—қалың қусын,
Айтайын хақықатын жек көрсең де,
Қоян сойса боласыз қой сойғандай,
Көринбес қолы ашық төкпе сенде...

Көли көп деп мақтадың Сырларыңды,
Сары суу, Сырдан ары қырларыңды,
Мақтаған мергенлерің күн көріп жүр,
Атып жеп муштай қоян, қырғауылды.

Сыр бойың тикен, қызыл шеңгел шығар!
Қайырына азлап тал өнген шығар?!
Көл жағалай кашыушы шошқаларды,
Бир талай мал деп көзің көрген шығар?!

Нәзирге ат хәм түйе деген сөзин,
Ешейин көтерілген кеуилиң шығар?
Бийқәдир, аяқ асты қылмағанда—
Если жигит болар ма елден шығар?!

Кенеске, хасыл сөзге кем екенсең,
Деп едим шешенлерди жеңген шығар?
Қайтаңлап шам айланған ширкейлердей,
Сен жазғанды сор қысып келген шығар?!

Ал аға, сеннен сырды жасырмайман,
Я төмен, я жоқары асырмайман,
Аңласаң әнгимеме нәзер салып,
Тасқа шабар ақ балдақ хасылдайман!
Сен аға, кәдириме жетсең анық,
Гәуҳардың жанған шырақ тасындайман!
Сабырсыз, салмақсыз деп кемитсең де—
Түбинде, сеннен озбай басылмайман!

Маңызы әңгименнің артық емес,
Тек ғана жалғыз атым насыбайдан.

Сен аға, айыбынды аңламайсан,
Айтқанға ашыұланып қалмағайсан,
Болғанда тилиң желли, ерниң епли,
Кай бир жаз минерликтей нар болмайсаң?!
Көшкенде кереге артып, кемпир минер,
Қыйсық төс, бақырауық, қылағайсаң.

Ким инанар гедейди бай дегенге?!
Жыйған пул, айдар малы сай дегенге?!
Шолпанның жулдыз аты жасырынбас,
Жарқырап жаңа туған ай дегенге?!

Кемитпе Қыдырсыз деп Қызыл қумды,
Буннан сен пайда көріп, кеулин тынды.
Бирақ, ауыр сөз шықты көмейиннен,
Өнерсіз жигитсең-ғой демейин мен.

Әлбетте, өрге жүздің—өнеріңнен,
Қазақтан асып келген азамат деп,
Бизиң ел құрмет етти мерейи кең,
Көзиңе тарыдай да көринбепти.

Ишпедим, жемедим де, көрейин мен!
Буннан артық сый болмас хеш бир жерде,
Кем десең тағы нәзир берейин мен!
Болыстың құрметине мууапық деп,
Бәримиз де жай бердик төбемизден.

Ойлайман бир қыялда жүрисиңнен,
Шыққансан халықтың хазар-безеринен.
Ол жақта-қәдириңе халық жетсе—
Тентиреп неге келдің өз елиңнен?!

Сен қанша айтқан менен шөлде мин жоқ,
Тек ғана ағын булақ, көллерим жоқ.
Қарақалпақ сараң деп кемитесен?
Қәтереге шақырып келгеним жоқ!

Байға қарап салмақлы сөз айтасаң,
Елимнің сараңлығын көргеним жоқ,
Бурқырай бер ауыр сөзди ойлап тапсаң,

Унтарман өтириктиң отын жақсап,
Мийнет деп бир кудыкты кемитесен,
Сөзиниң бәри жалған ойлап бақсам.

Ағатай, илимнен бар талабыңыз,
Қолында қәлем, қағаз, жарағыңыз,
Ел ишкен булаққа тең таза кудық,
Бар болса ҳәр нәрседен хабарыңыз.

Бунынды өгирик деп мен айтпайын,
Сол себептен беккемлеў табаныңыз,
Жаз болса жалаңаяқ геўиш кийген,
Ыссыға сол бизиң еткен ҳамалымыз.

Бизиң журт ат минеди арғымақтан,
Гүмис жүен, куйысқан жарқыратқан!
Күнде жыйын-мереке, бәйги қосып,
Қызықтан, тамашада шалқып жатқан.

Елинниң еркегинен қатыны бий,
Киргени қаранғылық, кепеден үй,
Болған соң еркегинен дәрежели,
Хаялы иззет тутып, көрсетпес сый,
Қай баққа, қай дәўлетке мәс хаялың?!
Бар болса жудырықтай басында мий.

Саған сөз айтып болмас қонбаған соң,
Сырдан гедей келип жүр оңбаған соң,
Бәри де сыпайыдан сыр билдирмес,
Тек ғана жалаңаяқ болмаған соң.

Ағажан, сынадың ба сырымды алып,
Билдің бе, минезимди минимди анық?
Жоқ нәрсени қыялдан табаман деп,
Қыял сени қыйнайды, мийинди алып,
Ешкі кой, ешек—бәри аттай болмас,
Марал болмас Үстиртке сыйыр барып.

Жортақлап шабысынның болған жери,
Бизиң шөл кеўилинниң толған жери,
Сыр бойынан бир талай жәбир көрип,
Қаңғырған қара басың зордан келди,
Өзинди арыслан менен айыў тутып,
Жар тастай бийик санап турсаң енди.

Усайсаң Сырдың қарсақ-түлкисине,
Абайлаң қалдың жұрттың күлкисине,
Бирақ та, жақсы-жаман болған менен,
Дабылың жайылып тұр жұрт ишінде.

Қайдан билдің сырымды, жоспарымды?
Аксатып, байқадың ба баста минди?
Жақсылар жәрдемине сүйенди деп,
Көрдің бе бір жорғалап сасқанымды?
Қазақтың хан—қарасы қасыңда тұр,
Түсір сен тиреп тұрған аспаныңды.

Болдым мен жалғыз шайыр—ақын қумда,
Қарақалпақ-қазақты айырдың ба?
Айтысқа келген едің геўде керип,
Шабысыңнан иркилип тарылдың ба?

Абырай төкпек едің жұрт алдында,
Минекей шабысыңнан майырылдың ба?
Айкытпақ едің қәйін қайнағамды,
Қәнекей, меннен бәрін айырдың ба?

Әй аға, мынау сениң түрін-түсин,
Алыста қалған барлық жақын қисің,
Отызға келгениңше орын таппай,
Исіңнің хәммесі де қара дерсең.

Биз бенен ерегисіп ерсінгендей,
Бар еді қай бір куўат, қай бір күшің?
Әңгеме ада болмас гидирмесем,
Тоқтатып тұрыў қыйын түбинде сен,
Өзин де ишлейіннен жек көресең,
Сырдағы гедейшилик мининди сен.

Бай болсаң аўылыңда шалқып жатып,
Болмай ма басқа жұртқа жүгірмесең?!
Өзіңнің айыбыңды өзің аштын,
Ақыл кем болған менен тилиң шешен.

Бір сөзді жаңа тапғың өлип-талып,
Бұған жуўап айтайын толық, анық!
Есұас жигит жармасар өңбес даўға,
Жүрмисең өз маңлайың сорлап қалып.

Биреўдин ар-намысын корғагандай,
Келдин бе исеним хат колға алып?
Хәлдин болса сен мени апарып бер.
Отырсаң жақын жерден орын алып.

Айтасаң әдетинди халқындагы,
Кыз кашырыў елдеги, салтындағы.
Бир қызға отыз күйеў, он кудағай,
Жоллайды Сыр елиниң ант урғаны.

Өленинди торла да, толғана бер,
Жеринди тоқсан мақтап, қолға ала бер,
Акылың Әплатундай зор болса да—
Сорланып өз елинде хорлана бер!

Мансур — Бул сөзге тоқталдым...

М А З М У Н Ы

Аннакуя Мәмбетхожа улы (1841—1936 жж)	3
Қазыұда .	3
Ораз алды	3
Кетермен	4
Сайланған ақсақалға .	5
Бекпан шағлы да	6
Көк өзек бойы	7
Көк өзек	8
Аман жүр .	9
Бармекен .	10
Қызлар .	13
Қызлардың	13
Бизге жакты дүнья қашан келеди?	15
Дәмен бар ма болыслықтан?	15
Маймолла	16
Құлмурат Қурбаналы улы (1845—1926 жж)	
Он тоғыз	16
Залымлар исин үдетти	21
Жубы ким (Сыдык шайырға сөра ұлар)	21
Юришим	22
Қызлар .	22
Бектиң көк ағы .	23
Жүз басы	28
Демишлер .	30
Яранлар .	30
Бардур	31
Не пайда?	31
Шахарбай	31
Сыдык Токпан улы (1857—1917 жж)	34
Заман	34
Ақ қапшық	36
Әбий сағал	38
Пирманбайдың дийқаны	39
Бизге	39
Мөлдек	40
Қайтпасам болмас	40
Яранлар	41
Қус	45
Султан қақай	45
Сыдык пенен аттын айтысы	46

Қазы Мәулик Бекмұхаммед улы (1885—1950 жж)	
Жасарған илхам	47
Шымбай баязы	48
Не сөздур	52
Гирипдар емди	54
Мегзеттим	55
Ядыма түшти	56
Аклым хайрандур	57
Қушайды (Оқшайды) баяз	60
Хеш сөзим йокдур	61
Недур гүнайым	61
Перийзат	62
Қызлар қосығы	64
Ол неге дәркар	64
Баян әйлейин	68
Жаңабай Қаратай улы (1890—1926 жж)	
Аксүнгил	68
Айжамал	69
Арзыгүл	70
Досларым	70
Қазы ийшан	71
Зергер	74
Дәрбийке	75
Арыұхан	76
Нурымбет мақсымға	76
Жибин шешип жибер	76
Яранлар	76
Сапуұра Жайылбек қызы (1892—1916 жж)	
Көйлек	77
Қуұыршак	78
Неге?	78
Оқыұ	78
Керек	80
Қазы Мәулик пенен Сапуұра қыздың айтысы	80
Қазы Мәуликтің Сапуұра қызға жууабы	84
Қазы Мәуликтің Сапуұра қызға берген бақасы	87
Құлымбет пенен Кердери Әбиұбәкирдің айтысы	87
Дәме шайыр	
Қарақалпақ қызы Дәме менен қазақ шайыры Мансурдың айтысы	92

ХАЛЫҚ ШАЙЫРЛАРЫ

(қосықлар)

Қарақалпақ тилинде

„Қарақалпақстан“ баспасы

Нөкис —1997

Редакторы: Тилеухан Даниярова
Художниги: Исмайыл Кыдыров
Тех. редакторы: Замира Досанова
Корректоры: А. Аташева

ИБ—1966

Тернуге берилген уакты 2. 04. 97 ж. Басыу-
га рухсат етилген уакты 28. 05 97 ж. Кагаз фор-
маты 60x84^{1/16}. Газеталык кагаз. Эдебий гарниту-
ра. Кегль 10. Жокары баспа усылында басылды
Келеми 7,25 баспа табақ 6,74 Шертли баспа та-
бақ. 5,46. есап баспа табақ. Жәми 2000 нуска.
Буйыртпа 167. Баҳасы 40 сўм.

„Қарақалпақстан“ баспасы, 742000. Нөкис
қаласы, Қарақалпақстан көшеси, 9 жай.

Қарақалпақстан Республикасы Баспа сөз бой-
ынша Мәмлекетлик комитетиниң Нөкис полиграф-
комбинаты 742000, Нөкис қаласы. Қарақалпақстан
көшеси, 9 жай.